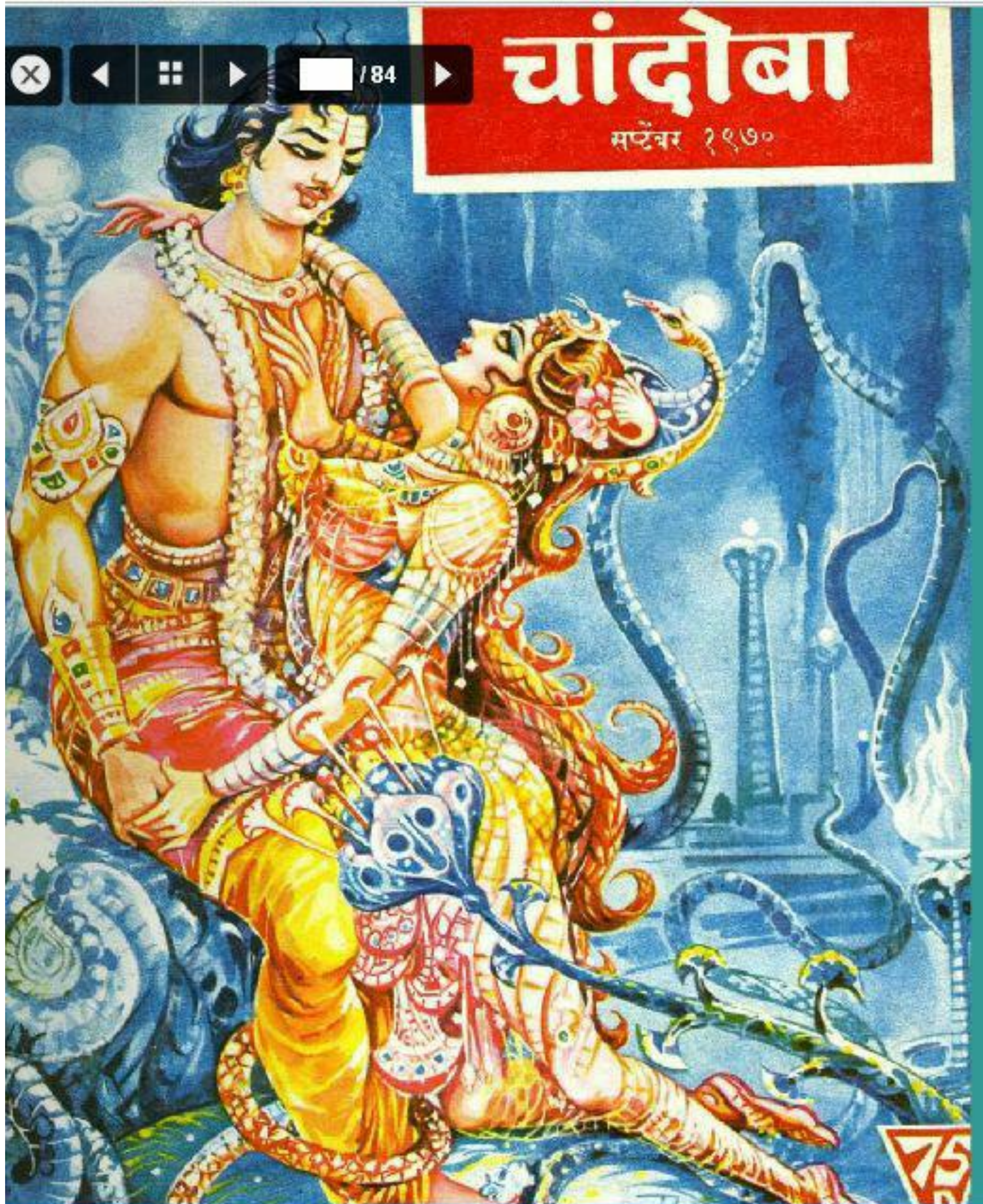

चांदोबा
सप्टेंबर १९७०
75

अमरवाणी

जातिर्यातु रसातलं, गुणगणस्तत्राप्यधोगच्छतात्,
शीलं शैलतटात्पत, त्वभिजनस्सन्दह्यतां वह्निना,
शौर्ये वैरिणि वज्रमाशु निपत, त्वर्थोस्तुनः केवलं,
येनैकेन विना गुणास्तृणलव प्रायास्समस्ता इमे ॥ १ ॥

[जातगोत रसातळाला जावो, सद्‌गुणांचा लोप होवो, शीलाचा अधःपात होवो, वंशाची राखरांगोळी होवो, शौर्य नष्ट होवो, परंतु आम्हांला धन मिळाले की पुरे. त्याच्या शिवाय हे सर्व गुण तृणवत्, नव्हे त्याहून ही कमी किमतीचे आहेत.]

यस्यास्ति वित्तं सनरः कुलीनः, सपंडितः सश्रुतवान् गुणज्ञः,
स एव वक्ता, सच दर्शनीयः; सर्वेगुणाः कांचनमाश्रयंति ॥ २ ॥

[धनवान मनुष्यच कुलीन असतो, पंडित असतो, पंडित विद्वान असतो, गुणवान, वाक् पटु व रूपवान असतो, हे सर्व गुण कांचन, म्हणजे धनावर अवलंबून असतात.]

दानं, भोगो, नाशः त्रिस्त्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य,
य न्नददाति, न भुंक्ते, तस्या तृतीया गतिर्भवति ॥ ३ ॥

[दान, भोग व नाश ह्या धनाच्या तीन अवस्था आहेत. जे धन दान किंवा भोग या कामासाठी वापरले जात नाही, त्याला तिसरी गति प्राप्त होतेः]

सुखाची गुरुकिल्ली

पश्चिमी किनाऱ्यावर गणेश व गंगाधर नावाचे दोघे तरुण युवक रहात असत. लहानपणापासून दोघांची मैत्री होती. वयात आल्यावर दोघांनी कामधंदा करण्याचा विचार केला. परंतु त्यांच्या दुर्दैवाने त्यांच्या गावी दुष्काळ पडला. म्हणून त्यांनी पूर्व किनाऱ्याच्या देशात जाऊन पोटापाण्यासाठी काही तरी खटपट करण्याचे ठरविले.

गंगाधर म्हणाला–"माणसाचे पोट भरायला तसे अन्न लागते तरी किती? मूठभर तांदूळ आणि मासे मिळत राहले की त्यावर वर्षानुवर्षे जगता येईल. हात राखून खर्च करीत राहलो व नित्य नियमितपणे चार पैसे बांचवीत राहलो तर लहानसे भांडवल उभे होईल व त्यावर व्यापारधंदा करून आयुष्यभर सुखाने राहता येईल."

"ठीक, तर मग आपण मितव्ययाने रहायचे आणि पैसे मिळवीत रहायचे." गणेश म्हणाला.

दोघे आपापल्या घरून निघाले आणि काही दिवसानी पूर्व किनाऱ्यालगतच्या प्रदेशात येऊन पोचले.

दोघे मित्र एका गावी येऊन पोचले. तेथे व्यापारधंद्याची भरभराट होती. दोघांनी निरनिराळ्या पेठेत रहायचे ठरविले. दोन वर्षे दोघांनी स्वतंत्रपणे धंदा करून कोणाला किती फायदा होतो हे पहावयाचे ठरविले. असा विचार करून दोघे निरनिराळ्या दिशेने निघाले.

गणेश मेहनत करून पैसे मिळवू लागला. गंगाधरने सुचविल्याप्रमाणे त्याने फक्त थोडा भात व मासे खाऊन अगदी कमी खर्चात भागवायचे ठरविले.

परंतु गणेश फार दिवस तसा राहू शकला नाही. खाण्यापिण्याच्या बाबतीत

किफायत त्याला पसंत पडली नाही. जवळ पैसे असून उपाशी मरणे त्याला आवडले नाही. म्हणून त्याने एक दिवशी एक कोंबडी विकत घेतली आणि तिचे मांस शिजवून त्यावर खूप हात मारला. न खाता मेहनत करून फक्त पैसे जमविण्यात काय शहाणपण, असा त्याने विचार केला.

परंतु त्याचे मन त्याला वारंवार खात होते. म्हणून त्याने पुन्हा फक्त भात व मासे खाऊन मितव्ययाने रहायचे ठरविले व काही दिवस कडकपणाने त्या नियमाचे पालन केले. परंतु त्याला मधून मधून कोंबडीच्या चवदार मांसाची आठवण होई.

शेवटी तो कोंबडीच्या मांसाचा मोह आवरू शकला नाही. त्याच्याजवळ जे चार पैसे जमा होऊ लागले होते ते त्याने स्वादिष्ट पदार्थ खाण्यात खर्च करायला सुरवात केली. त्यामुळे त्याच्या जवळ जमा झालेले सर्व पैसे खर्च होऊन गेले. अंगात सुस्ती वाढत गेली व शेवटी भात व मासे खाण्यालायकदेखील पैसे मिळतनासे झाले.

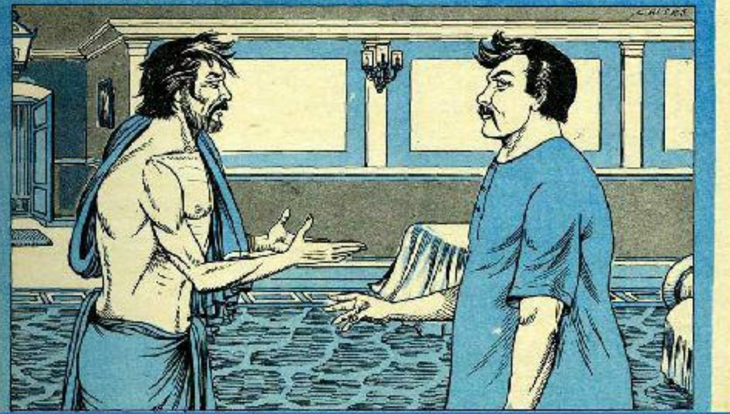
परंतु गंगाधर सावधगिरी बाळगत गेला व स्वतः घालून घेतलेला नियम पाळीत राहला. तो फक्त भात व मासे खाई. कोंबडीच्या किंवा इतर मांसाच्या मोहाला तो बळी पडला नाही. त्याने खूप अंग मेहनत करून नियमितपणे चार पैसे शिलकेत टाकले व थोडेसे भांडवल जमा झाल्यावर व्यापार करू लागला. त्याची प्राप्ती वाढत गेली. त्याने जमीनजुमला विकत घेतला. एक घर विकत घेतले आणि लग्न करून सुखाने राहू लागला.

गंगाधर त्याच्या सारखाच कफल्लक होता व त्याच गावात मेहनत करून व मितव्ययाने राहून तो सुखी झाल्याचे व गावातल्या श्रीमंत व्यापाऱ्यात त्याची गणना होऊ लागल्याचे गणेशला कळले. तेव्हां तो आपल्या मित्राला भेटायला त्याच्या घरी गेला व म्हणाला–"माझ्या नशिबाने पाठ फिरविली म्हणून मला एक वेळ भात व मासेदेखील खायला मिळत नाहीत."

"मी तुला नियमितपणे भात व मासे मिळतील याची व्यवस्था करून देतो. परंतु तुला स्वतःच्या पायावरच उभे राहले पाहिजे." असे सांगून गंगाधरने गणेशला आपल्या घराच्या आवारातच एक झोपडी बांधून दिली आणि दररोज त्याच्याकडे भात व मासे पाठवू लागला.

आणखी काही दिवस लोटले. एक दिवशी गंगाधरने गणेशला बोलावून म्हटले, दररोज भात व मासे खाऊन तुला कंटाळा

आला असेल नाही? म्हणून मी माझे एक लहानसे चिंचेचे झाड दाखवतो. त्याची कोवळी पाने काढून माशाबरोबर घालून शिजवून घेत जा."

गणेश आपल्या मित्राबरोबर चिंचेच्या झाडाखाली गेला. दररोज कोवळी कोवळी पालवी काढून माशाबरोबर शिजवून तो खात गेला. हळू हळू चिंचेच्या झाडाला पानेच उरली नाहीत. तेव्हां त्याने गंगाधरला जाऊन 'आणखी एखादे झाड आहे का रे' विचारले. तेव्हां गंगाधरने त्याच्याकडचे सर्वात मोठे चिंचेचे झाड होते ते त्याला दाखविले.

काही दिवसांनी गंगाधरने गणेशला बोलावून विचारले–"काय रे बुवा! तू ज्या झाडाची पाने तोडून नेतो आहेस त्या झाडाला पाने आहेत ना अजून?"

"अरे त्या झाडाची पाने संपतीलच कशी? मी मूठभर पालवी तोडून घेतो तर दुसऱ्या दिवशी दोन मुठीभर नवीन पालवी आलेली असते." गणेश म्हणाला.

"मित्रा! तू व मी जे काम केले त्यात एवढाच फरक आहे की तुला प्राप्ती फार कमी होती तेव्हां तू सढळ हाताने खर्च करीत गेलास. मी प्राप्ती चांगली वाढेपर्यंत सावधगिरी बाळगली आणि चांगली वाढल्यावर त्याचा उपभोग करू लागलो. तुझ्या आयुष्याची स्थिती त्या लहानग्या चिंचेच्या झाडासारखी झाली आहे. माझ्या आयुष्यात चिंचेच्या मोठ्या झाडाच्या पालवीसारखी स्थिती आहे." गंगाधर म्हणाला.

"मित्रा! आतां माझे डोळे उघडले. आजपासून मी सावधगिरी बाळगीन व स्वतःच्या मिळकतीवरच स्वावलंबनाने राहण्याचा प्रयत्न करीन." असे सांगून गणेशने आपल्या मित्राच्या सल्ल्याप्रमाणे वागण्याचा निश्चय केला.

घाबरट भटजी

एका गावी सोमनाथ नावाचे एक भटजी रहात असत. ते प्रत्येक लहान सहान गोष्टीबद्दल घाबरून जात. एकदा शेजारच्या गावी लग्न होते. सोमनाथ भटजीनाच पौरोहित्यासाठी बोलाविले होते. पण ते होते घाबरट. म्हणून पहाटे कोंबडा आरवण्यापूर्वीच त्यांची झोप मोडली. शेजारच्या गावी निघण्यापूर्वी बायकोला हाक मारून दार बंद करून घ्यायला सांगितले. म्हणाले– "जरा सावधगिरी बाळग. दार लावून घे. चोर आहेत, लक्ष ठेव!" सोमनाथ भटजींच्या बायकोने उठून दारबंद करून कडी लावली व पुन्हां झोपली.

चोरांनी भटजी म्हणाले ते ऐकले. त्या दिवशी त्यांच्या हाती काही लागले नाही. सोमनाथ भटजी निघून गेले. घरात फक्त त्यांची बायको होती. उजाडायला अजून एक प्रहर रात्र बाकी होती. चोरांनी विचार केला या भटाच्या घरी फार तर तांदूळ मिळतील. तरी त्यांनी भिंतीला भोक पाडले.

इतक्यात सोमनाथ भटजी परत आले. त्यांनी दाराची कडी बाहेरून वाजविली आणि बायकोला दार उघडायला सांगितले. बायकोने कडी काढली तेव्हां ते म्हणाले– "मी आपली पगडी विसरून गेलो होतो." असे सांगून पगडी डोक्याला घालून भटजी पुन्हां निघून गेले. त्यांच्या बायकोने पुन्हा दार बंद करून कडी लावून घेतली आणि झोपली. सोमनाथ भटजींची बायको झोपेपर्यंत चोरांनी काही हालचाल केली नाही. नंतर काळोखात चाचपडत तांदुळाचे पिंप शोधू लागले. ते त्यांना सापडले. त्यांनी एक चादर जवळ अंथरली आणि तीत तांदूळ बांधून न्यायचा विचार केला.

इतक्यात सोमनाथ भटजी पुन्हां आले आणि बायकोला उठविले. तिने उठून विचारले–"आतां काय विसरलात?"

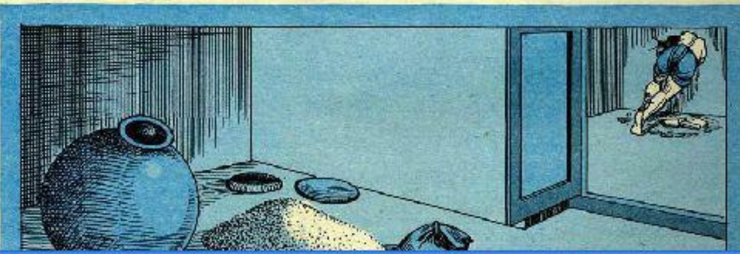
"मी पिशवी विसरून गेलो होतो. तेवढी आणून दे." भटजी म्हणाले.

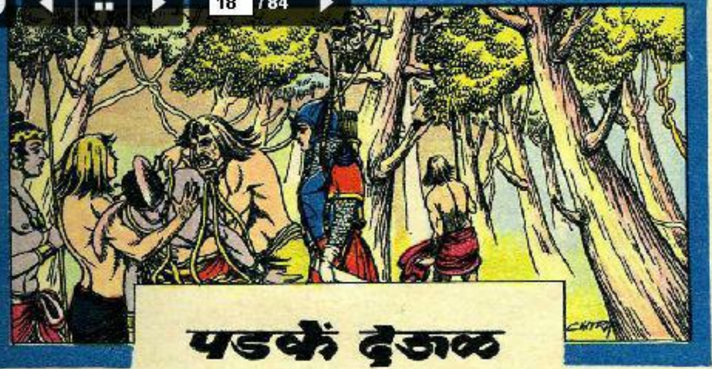
त्या प्रमाणे त्यांच्या बायकोने घरात तांदुळाच्या पिपाजवळून जाऊन काळोखातच खुंटीवरची पिशवी काढून नेऊन भटजीबुवांना दिली आणि पुन्हा दरवाजा बंद करून घेतला. पिशवी साठी सोमनाथ भटजींची बायको तांदुळाच्या पिंपाजवळ येत असलेली पाहून चोर जरा कोपऱ्यात सरकून उभे राहले होते. त्यांनी अंथरून ठेवलेली चादर पायाला लागली ती उचलून नेऊन भटजींची बायको पांघरुणासारखी अंगावर घेऊन झोपली.

थोडा वेळ सोमनाथ भटजींची बायको झोपी जाईपर्यंत त्यांनी वाट पाहिली आणि पुढे येऊन पिपातून तांदूळ काढून जेथे त्यांनी चादर अंथरून ठेवली होती तेथे ओतू लागले. पिप जवळ जवळ रिकामे होत आले होते. गाठोडे बांधण्यासाठी चादरीची चार टोके ते पाहू लागले, पण तेथे चादरच नव्हती. तेव्हां, आपण जमिनीवरच तांदूळ ओतल्याचे त्यांच्या लक्षात आले. आता पुढे काय करावे या विचारात चोर पडले असतां नेमके त्याच वेळी सोमनाथ भटजी पुन्हा आले आणि त्यांनी पुन्हां दाराची कडी वाजविली. बायकोने उठून दार उघडत विचारले–"उजाडले का हो? मी आंघोळ करून सैपाकाला लागते."

ते ऐकून चोर घाबरले आणि आलेल्या वाटेने पळून गेले. त्या गर्दीत ते बरोबर आणलेली पैशांची पिशवी पण सोमनाथ भटजींच्या घरात विसरून गेले.

सोमनाथ भटजी त्यांना हव्या असलेल्या सर्व वस्तू घेऊन शेजारच्या गावी पोचले. त्यांच्या घाबरटपणाचा त्यांना फायदाच झाला.

पडकें देऊळ

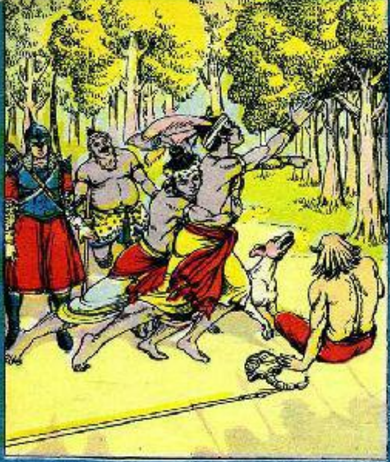
[३१]

[वृश्चिक नायक शिखीमुखशी द्वंद्वयुद्धात हारला. परंतु शिखीमुखने त्याला क्षमा करून आपला मित्र करून घेतले. त्यानंतर सर्व दरीत उतरू लागले. सर्वांनी मिळून हत्तींच्या कळपाला पळवून लावले. जांगलाला वाटले की झाडावर अडकून असलेली मनुष्याकृती अस्वलाची किंवा नांगसोमची असावी. पुढे–]

जांगला झपझप झाडावर चढू लागला व बाकी सर्व झाडाखाली उभे राहून तो काय म्हणतो याकडे उत्कंठेने पाहू लागले. जांगला झाडावरून सर्वांना ऐकू जाईल एवढ्या मोठ्याने म्हणाला–"शिखी धनी! नांगसोमच बेशुद्ध होऊन पडला आहे. त्याचा श्वासोच्छ्वास चालू आहे. एका दोघां जणांना पाठवून द्या वर, म्हणजे याला खाली उतरवून आणतां येईल."

जांगलाच्या तोंडून ते वाक्य बाहेर येण्याची खोटी, वृश्चिक जातीचे दोघे वीर झाडावर चढून गेले. त्यांनी नांगसोमला वेलांच्या दोरखंडांनी छान बांधून खाली जमिनीवर सोडले.

शिखीमुख व विक्रमने नांगसोम मेला की जिवंत आहे याची खात्री करून घेतली. त्याच वेळी वृश्चिक नायक काही रानटी वनस्पती घेऊन आला व त्यांचा रस चोळून

नांगसोमच्या नाकात घातला. दुसऱ्या क्षणाला नांगसोम जोराने शिंकला.

तो शुद्धीवर आला असावा असे समजून शिखी म्हणाला–"नांगसोम! तू डोंगराच्या टोकावरून खाली पडलास, पण देवाच्या कृपेने झाडावर अडकून राहल्याने तुला जास्त लागले नाही. आम्हांला हायसे वाटले."

शिखीमुखने त्याची कंबर धरून बळजबरीने त्याला खाली बसविले आणि म्हणाला–"विक्रम! मला वाटते, उन्मत्त कांताचा नशा अजून उतरलेला नाही. काय करावे बुवा!"

विक्रमकेसरी त्याचे उत्तर म्हणून काही बोलणार इतक्यात त्यांना "वांचवा! वांचवा!" असा केंविलवाणा आवाज ऐकू आला.

सर्वांनी तिकडे पाहिले. कुत्रा जोरजोराने भुंकू लागला. शिखीमुख चकित होऊन म्हणाला–"हा आवाज त्या राक्षसाचा तर नाही? पुजारीच असावा!"

त्यानंतर तो आपली तलवार सावरून त्या आवाजाच्या दिशेने निघाला. शिखीमुख वडाच्या झाडाच्या सावलीतून जास्त उजेडात आला. ज्या बाजूने आवाज येत होता त्या बाजूला त्याने जास्त लक्ष देऊन पाहिले. त्याचवेळी पुन्हां त्याला तोच आवाज ऐकू आला–"वांचवा! वांचवा!" या वेळी त्यांना त्या आवाजात जणुंकाही शेवटच्या आरोळीचा भास झाला..

"विक्रम! हा आवाज निश्चितच त्या पुजाऱ्याचा आहे, मला तरी त्यांत शंका नाही. तो कोणत्या तरी भयंकर संकटात सांपडलेला दिसतो आहे." शिखीमुख म्हणाला.

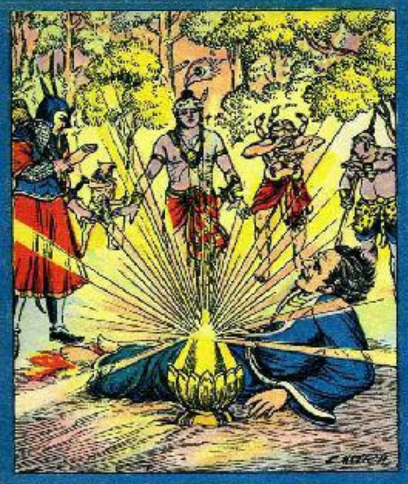
विक्रम बोलणार इतक्यात कुत्रा झुडपांवरून उड्या मारीत पुढे जाऊन भुंकू लागला. सर्व त्याच्या पाठीमागून झाडीतून बाहेर आले. तेथे त्यांच्या नजरेस एक भयंकर दृश्य पडले. ते पाहून सर्व भयभीत व थक्क होऊन किंकर्तव्यविमूढ स्थितीत जागच्या जागी उभे राहले.

एका अजगराने पुजाऱ्याला गुडघ्यापर्यंत गिळले होते. पुजारी आपल्या दोन्ही हातांनी जमिनीवरची कोणती तरी वस्तु घट्ट धरून स्वतःला सोडविण्याचा प्रयत्न करीत असलेला दिसला.

"हा पुजारी किती दुष्ट असला तरी तो मनुष्य आहे आणि त्याला या अजगराच्या तोंडातून वाचविण्यात माणुसकी आहे." असे म्हणत शिखीमुख झपझप पावले टाकीत पुढे गेला. त्याने तलवारीने सापाचे दोन तुकडे केले. त्या आकस्मिक घटनेमुळे साप तोंड वासून तडफडू लागला त्यामुळे पुजारी वांचला. शिखीमुख व वृश्चिक जातीच्या लोकांनी दगडाधोंड्यानी सापाला ठार केले.

शिखीमुख व विक्रमकेसरी पुजाऱ्याच्या जवळ गेले. पुजारी सांपाच्या तोंडातून वांचला होता तरी त्याच्या दोन्ही पायांतून रक्ताच्या धारा येत होत्या. त्याच्या पायांकडे पाहवत नव्हते. इतके भयंकर दृश्य होते ते दोन्ही पायांचे मांसच काय ते दिसत होते. तो तडफडत होता. त्याने

दोन्ही हातांनी काही तरी घट्ट धरुन ठेवले होते.

शिखीमुख खाली वांकून त्याला धरुन बसवू लागला तेव्हां पुजारी कण्हत म्हणाला– "शिखी! मला येथेच मरु दे. मरण येण्यापूर्वी मला कसा का होईना, पडक्या देवळाचा शोध लागला. माझी मंत्रशक्ती आणि शिथिलेश्वरीवरची माझी भक्ती फुकट गेली नाही."

"तुला खरोखरच पडक्या देवळाचा शोध लागला का? कोठे आहे ते? मरणा-पूर्वी तरी आपला घमेंडखोरपणा सोड!" शिखी म्हणाला.

शिखीमुख थोडा दरडावूनच ते वाक्य म्हणाला होता. म्हणून पुजाऱ्याने शिखी-मुखकडे आर्जवी नजरेने पाहून विचारले– "तुझ्या नजरेत मी एक दुष्ट, लुच्चा आणि दगा करणारा मात्र आहे, एवढेच ना? त्या शिथिलेश्वरीची कृपा संपादन करण्या-साठी मला, नको ते सर्व करावे लागले, काही लोकांना कष्ट द्यावे लागले. त्या देवीसमोर मला मनुष्याची काही किमत वाटत नाही. हे पहा, पडक्या देवळाचे शिखर! असे म्हणत त्याने आपले दोन्ही हात बाजूला केले.

त्यापूर्वी पुजाऱ्याने दोन्ही हातात काय धरले आहे हे शिखीमुख किंवा विक्रम दोघांपैकी कोणीच पाहिले नव्हते. आतां त्यांना सूर्यप्रकाशात डोळे दिपवून सोडणारा कलश दिसला. सर्व थक्क होऊन तिकडे पहात राहले. वृश्चिक जातीच्या लोकांनी त्या कलशाला पाहून साष्टांग नमस्कार केला.

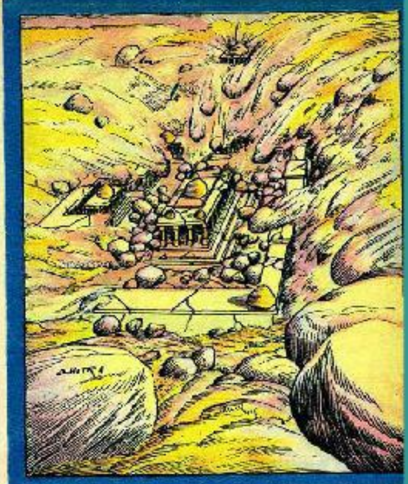
एक दोन मिनिटे कोणीच कोणाशी काही बोलला नाही. शिखीमुखला वाटले की पुजाऱ्याने मंत्रबित्र तर टाकला नाही सर्वांवर? विक्रमकेसरीला काय वाटले नकळे, तो घाई घाईने कलशाजवळ पुढे

गेला, दोन्ही हातांनी तो कलश धरला व हालवण्याचा प्रयत्न करु लागला. पण तो मुळीच हलला नाही.

ते पाहून पडक्या देवळाचा पुजारी त्या मरणासन्न स्थितीतही जोराने हसला आणि म्हणाला–"धाकटया विक्रमा! तुला ही एक उपडी परात किंवा पितळी तसराळे आहे असे वाटले का? ऐक, मी तुम्हांला खरी गोष्ट काय ती आता सांगतो. मी तुझ्या आजोबांना चांगला ओळखत होतो. त्यांचा हट्टी स्वभाव तुझ्यात पुरेपूर उतरला आहे."

"पुजाऱ्या! म्हणजे सर्व देऊळ जमिनी-खाली खचले आहे, असे का तुझे म्हणणे आहे?" शिखीमुखने विचारले.

कित्येक वर्षांपूर्वी भूकंपात हे देऊळ जमिनीखाली धसले आहे. काही फुट हे जमिनीत धसले व त्यानंतर माती आणि दगड दरड कोसळून त्यावर जमा झाले. हे दगड व माती काढून दूर केली तर देऊळ शाबूत वर येईल आणि शिथिलेश्वर देवीचे दर्शन घडेल. शिखी! पण तुम्हां शबर जातीच्या लोकांना या देवीशी काय करायचे आहे? तुम्हांला त्या देवळांतला सोन्याचा सांठा हवा आहे, होय ना?"

पुजारी जणुकाही त्यांच्या तुच्छ वृत्तीचे वर्णन करण्यासाठीच जणुकाही हे सर्व म्हणाला.

शिखीमुखने विक्रमकडे सहेतुक एकदाच पाहिले. पुजाऱ्याचा हेतु इभ्यु जातीच्या लोकांच्या व वृश्चिक जातीच्या लोकांच्या नजरेस ती तुच्छता आणून देण्याचा असावा. आता या पुजाऱ्याविषयी काय करावयाचे या विचारात सर्व असता नांगसोम एकेक पाऊल पुढे टाकीत पुढे गेला आणि कलश हातात धरून त्याच्याकडे पाहू लागला. त्याला एकाएकी जणुं काही अंगात आल्या-सारखे झाले.

नांगसोम सुस्कारा सोडून म्हणाला– "विक्रम धनी! उन्मत्त काताचा नशा आता उतरला आहे. या कलशाचा काही तरी महिमा असावा. याच्या खाली देऊळ आहे यात मलादेखील शंका नाही. हे दगड व माती आपण काढू या."

"हे काम वाटते तेवढे सोपे नाही. तरी करावे लागणारच. काय शिखी! तुला काय वाटते?" विक्रमने विचारले.

"वाटेल तितके कष्ट सहन करावे लागले व वाटेल तितके दिवस लागले तरी हे काम आपल्याला करावे लागणारच. इतक्या दूर येऊन पडक्या देवळात प्रवेश केल्याशिवाय आपण परत कसे काय जायचे? तुझ्या आजोबांच्या आत्म्याला शांती कशी मिळेल? तुझ्या वडिलांच्या आज्ञेचे पालन नाही का करावयाचे?" असे म्हणत शिखी विक्रमला हळूच म्हणाला– "पण या पुजाऱ्याचे काय करायचे? आपल्या जातीच्या लोकांची मने हा आपल्या विरुद्ध बिथरवण्याचा प्रयत्न करतो आहे."

नांगसोमने शिखीमुख म्हणाला ते ओळखल्यासारखे दिसले. तो स्मित करून पुढे येत म्हणाला–"या पुजाऱ्याच्या दोन्ही पायांची चटणी झाली आहे. त्याला वात होईल व आपल्या पापाची फळे भोगत हा मरेल. त्याच्या बोलण्याकडे कशाला लक्ष देता? हा कलश पडक्या देवळाचाच आहे, मला मुळीच शंका नाही."

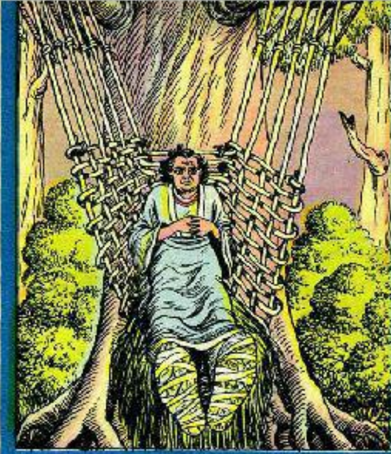
"आपण सर्वांनी मिळून हे दगड व माती काढून हे देऊळ उजेडात आणले नाही तर काय उपयोग? हे काम एक दोन दिवसात होणारे नाही. आपणा सर्वांना येथे जवळच वस्ती करावी लागेल. त्यासाठी चला, आपण झोपड्या बांधू या आणि नंतर हे काम करू या." शिखीमुख म्हणाला.

नांगसोमने होकारार्थी मान हलवून वृश्चिक जातीच्या लोकांकडे पाहिले. वृश्चिक नायक हात जोडून शिखीमुख-समोर येऊन उभा राहिला. शिखीमुखने, त्याने काय करायचे ते त्याला सांगितले. शिखीमुख म्हणाला ते सर्व ऐकून वृश्चिक नायक म्हणाला–"शिखी धनी! येथे झोपड्या बांधून तयार करणे तेवढे कठीण नाही. हे दगड व धोंडे बाजूला सारणे हेच मोठे काम आहे एका दोघां हत्तींना माण-साळवून तेवढे काम करवून घेणे कठीण नाही." नंतर पुजाऱ्याकडे बोट दाखवून म्हणाला–"हा तर आता थोड्या वेळाने मरणारच आहे, परंतु औषधपाणी केल्या-शिवाय ह्याला मरू देणे बरोबर होईल का?"

"बरोबर आहे तुझे म्हणणे तुला काही औषधी वनस्पतींची माहिती असेल तर कर औषध पाणी. मी ती गोष्ट पार विसरून गेलो होतो." शिखीमुख म्हणाला.

वृश्चिक नायकाच्या आज्ञेने त्याचे अनुयायी झाडीतून काही वनस्पती घेऊन आले आणि त्या वाटून पुजाऱ्याच्या पायांना बांधू लागले. पण पुजारी त्यांना औषध लाऊ देईना. म्हणाला–"मला एखाद्या झाडाला पाळणा बांधून त्यात बसवून ठेवा."

त्यानंतर नम्रपणे तो पुन्हां म्हणाला– "आता आणखी चार दिवसांपेक्षां जास्त

दिवस मी जगेनसे वाटत नाही. तोंपर्यंत तुम्ही पडके देऊळ शोधून काढा. मी शिथिलेश्वरीचे दर्शन करून प्राण सोडीन."

मरणासन्न व्यक्तीची इच्छा पुरी करणे आपले कर्तव्य आहे, असे समजून शिखीमुख व विक्रमने तशी व्यवस्था करण्यास वृश्चिक अनुयायांना सांगितले. त्यांनी पुजाऱ्याच्या पायाला औषधी वनस्पती लावून वर पट्टी बांधली आणि जवळच्या एका झाडाला एक जुजुबी पाळणा टांगून त्याला त्यात बसविले.

त्या दिवशी संध्याकाळपर्यंत सर्वांनी मिळून पडक्या देवळाच्या शिखराच्या आजू-

बाजूची झाडे झुडपे तोडून फांद्या व पानांच्या झोपड्या बांधून तयार केल्या. त्या दिवशी रात्रभर कोणालाच झोप लागली नाही. कारण रात्रभर हत्तींच्या आणि रानटी श्वापदांच्या ओरडण्याचा आवाज ऐकू येत होता. झोंपड्यांच्या चारी बाजूला शेकोट्या पेटवून व मोठा जाळ करून त्यांनी रात्र कशीबशी घालविली.

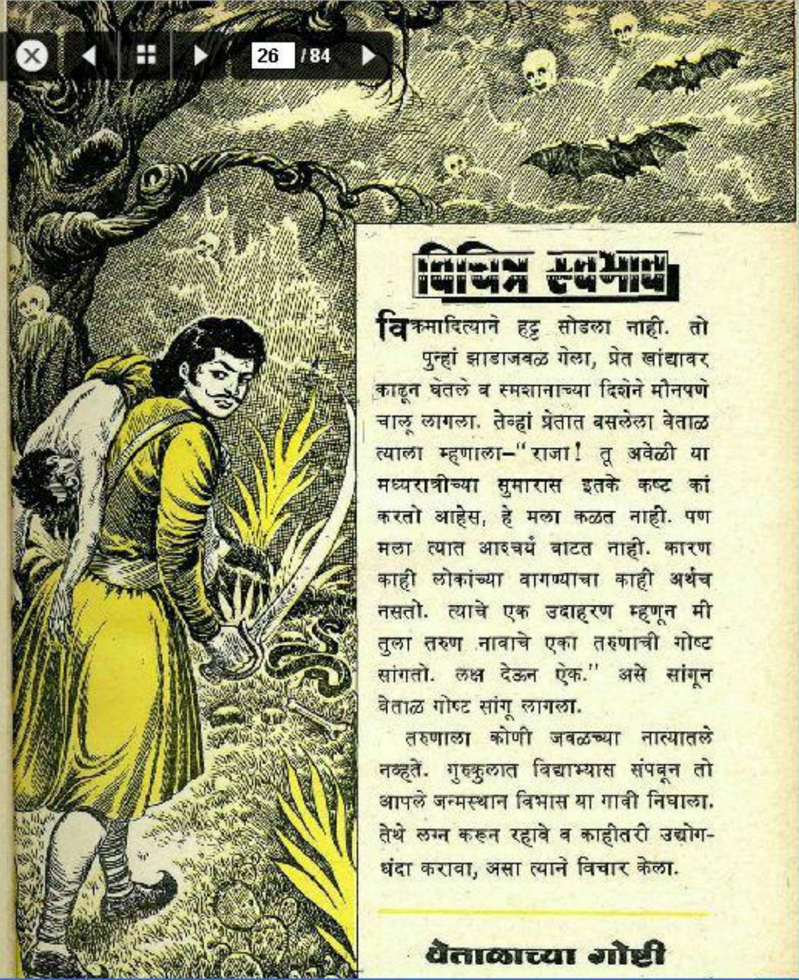
दुसऱ्या दिवशी सूर्योदय होताच सर्वांनी वेलांचे दोरखंड तयार केले आणि मोठमोठे दगड व शिळा ओढून बाजूला सारण्याचे काम सुरू केले. त्यांच्या कामात मधून मधून हत्ती विघ्न घालीत होते. त्यांना डफ वगैरे वाजवून दगड गोटे फेंकून व आरडा ओरडा करून ते पळवीत पण होते. सूर्यास्त होईपर्यंत त्यांच्या कामात तसे मोठे विघ्न आले नाही. शिखीमुखने त्या दिवसाचे काम थांबवून सर्वांना खायची प्यायची तयारी करायला सांगितले. ठीक त्याच वेळी त्यांच्या चारी बाजूच्या उंचवट्यावर त्यांना चार हत्ती दिसले. त्यांच्या पाठीवर एकेक त्रिशूलधारी भयंकर वेष धारण करून बसलेला होता.

शिखीमुख आणि विक्रमकेसरीने आपल्या अनुयायांना सावध केले. सर्व शस्त्रास्त्रे घेऊन सज्ज उभे राहले. पण हत्तीवर बसलेले लोक ओरडून म्हणाले–"तुम्ही सर्व आहांत तेथेच उभे रहा. एक पाऊल देखील पुढे टाकलेत तर आमच्या पाठीमागे शंभर हत्तींवर आणखी अघोरी तयार उभे आहेत. तुम्ही कोणी पळण्याचा प्रयत्न केलात तर तुमचा जीव धोक्यात पडेल हे विसरू नका."

शिखीमुख व विक्रमकेसरीने, आतां पुढे काय अशा प्रश्नार्थी वृश्चिक नायकाकडे पाहिले. ते दोघे आपापली हत्यारे सावरून त्रिशूलधारी अघोरी उभे होते तिकडे निघाले.

(चालू)

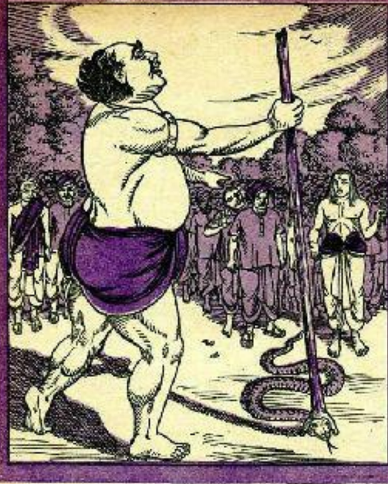

विचित्र स्वभाव

विक्रमादित्याने हट्ट सोडला नाही. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले व स्मशानाच्या दिशेने मौनपणे चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! तू अवेळी या मध्यरात्रीच्या सुमारास इतके कष्ट कां करतो आहेस, हे मला कळत नाही. पण मला त्यात आश्चर्य वाटत नाही. कारण काही लोकांच्या वागण्याचा काही अर्थच नसतो. त्याचे एक उदाहरण म्हणून मी तुला तरुण नावाचे एका तरुणाची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

तरुणाला कोणी जवळच्या नात्यातले नव्हते. गुरुकुलात विद्याभ्यास संपवून तो आपले जन्मस्थान विभास या गावी निघाला. तेथे लग्न करुन रहावे व काहीतरी उद्योग-धंदा करावा, असा त्याने विचार केला.

विभास हे एक मोठे तीर्थक्षेत्र होते. त्या गावाच्या पूर्वेला एका ऊंच डोंगरावर चामुंडीचे देऊळ होते. देवीच्या दर्शनासाठी दररोज लोकांची गर्दी असे. अशा जागी तरुण सारख्या सुशिक्षित तरुणांना काम मिळणे कठीण नव्हते. या शिवाय ते क्षेत्र तरुणच्या वाडवडिलांचे मूळ गावपण होते.

तरुण गुरुकुलातून परत आपल्या गावी येत असतां त्याला गावाबाहेर लोकांची गर्दी दिसली. सर्व लोक आश्चर्यचकित होऊन काही तरी पहात होते. तरुणदेखील गर्दीत सामील होऊन गंमत पाहू लागला. ते दृश्य पाहून तरुणने आपले तोंड फिरविले. त्याला ते घृणित दृश्य पाहवेना.

एक रानटी जातीचा मनुष्य एका काठीने सांपाला दाबून ठेवून मधूनमधून त्याला मारीत होता आणि पुन्हां सापाला सोडून देत होता. साप थोडे अंतर चालून गेला की पुन्हां काठीच्या टोकाखाली त्याला धरून पुन्हां मारीत होता. त्याचा तो क्रूर खेळ पाहून लोकांना गंमत वाटत होती आणि सर्व टाळ्या वाजवून हसत होते.

परंतु तरुणला त्या रानटी मनुष्याचा तो क्रूर खेळ पाहून राग आला. तरी तरुणने स्वतःचा राग थोडा आवरून त्याला विचारले–"काय रे तू हा साप विकायला तयार आहेस का?"

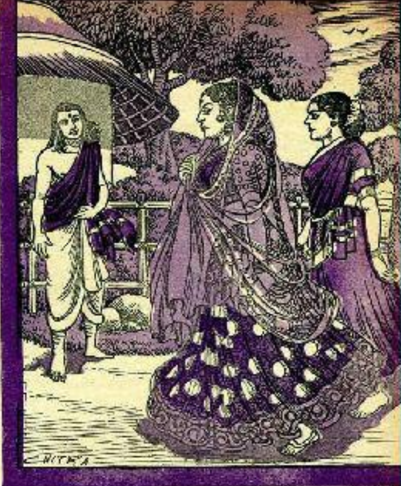
त्या रानटी मनुष्याने तरुणकडे चकित होऊन पाहिले आणि थट्टेने विचारले–"हा ब्रह्मचारी कोण आहे? हा साप विकत घेणार आहे, म्हणे!"

तरुणने जवळचे काही पैसे त्या जंगली माणसासमोर फेकले. त्याने ते पैसे उचलून घेतले आणि तरुणला म्हणाला–"या सांपाशी तुला खेळायचे आहे का, तर घे, खेळ!" असे म्हणत त्याने सापाची मुंडी धरली आणि तरुणला देत म्हणाला–"धर, हा घे साप."

सापाबद्दल दया दाखवून तो स्वतः लोकांच्या दृष्टीने मूर्ख ठरला की काय, असे थोडा वेळ तरुणाला वाटले. याशिवाय त्याच्या जवळ जे चार पैसे होते ते त्या जंगली माणसाला त्याने देऊन टाकले होते. म्हणून तो काही बोलल्याशिवाय सापाला घेऊन तेथून निघून गेला. तरुणच्या हातून सुटल्याबरोबर साप झुडपात निघून गेला.

तो साप म्हणजे एक नागकन्या होती. कोणत्या तरी कारणास्तव नागराजाने तिला शिक्षा केली होती. म्हणून तिला जमिनीवर सरपटत चालावे लागत होते. शिक्षेचा अवधी संपल्यावर ती नागकन्या आपल्या घरी परत गेली.. नागकन्येच्या बापाला मुलीकडून तरुणने तिचा जीव कसा वांचविला हे कळले. तो तिला म्हणाला–"मुली! त्या तरुण मुलाने तुझा जीव वांचवून तुझ्यावर जो उपकार केला आहे त्या उपकाराची फेड करावयाची झाली तर तुला भूलोकात जावे लागेल."

"मी त्या तरुण युवकाशी लग्न करून आयुष्यभर त्याची सेवा करण्याचे ठरविले आहे." नागकन्या आपल्या बापाला म्हणाली. ते कळल्यावर तिच्या बापाने तिच्याबरोबर एका दासीला पाठवून तिला आनंदाने निरोप

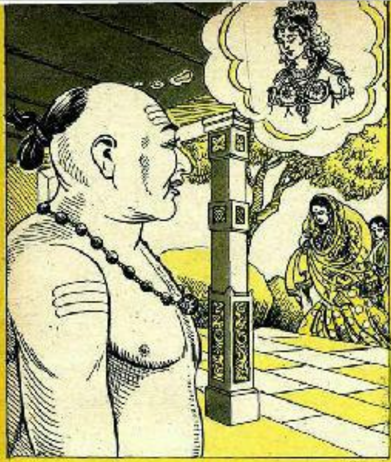

दिला. दोघी विभास नगरी येऊन पोचल्या. तरुणला नागकन्या भेटली. तरुणने तिच्याशी विवाह करून घेण्यास कबूल केले.

नागकन्येने आपले नाव रूपवती असे ठेवून घेतले. दोघांचा विवाह झाला. रूपवतीचे सौंदर्य तिच्या नावाला साजेल असेच होते. तिच्या बरोबर तरुणचा संसार सुखाचा झाला कित्येक वर्षे तिच्या सहवासात तो राहला तरी रूपवतीच्या रूपात काहीच बदल झाला नाही, या गोष्टीचे त्याला आश्चर्य वाटे.

रूपवतीची दासी रूपवतीबरोबरच, तिचे लग्न झाल्यावरदेखील, कां कोणास ठाऊक, रहात असे.

चांदोबा

एक दिवशी चामुंडीच्या पुजाऱ्याने रूपवतीला पाहिले. तो एक मांत्रिक होता. त्याने रूपवतीला पाहल्याबरोबर ती एक नागकन्या असल्याचे ओळखले. म्हणून तो एक दिवशी तरुणला आपल्या बरोबर बाहेर बोलावून घेऊन गेला आणि म्हणाला– "मुला, तू एका नागकन्येशी विवाह केला आहेस, तुला हे कळले नाहीसे दिसते. पण हा विवाह झाला कसा?"

तरुणला ते ऐकून डोक्यावर वीज पडल्यासारखे वाटले. म्हणाला–"गुरुजी! तुम्ही माझी थट्टा तर करीत नाही? तुम्ही म्हणता ते सर्व खरे आहे का?"

"मुला! मी तुझी अशी थट्टा कां करीन? तू एक सुशिक्षित मुलगा आहेस, तरी ती एक मानव स्त्री नाही हे तुझ्या लक्षात कसे काय नाही आले याचेच मला आश्चर्य वाटत आहे." पुजारी म्हणाला.

ते ऐकल्यावर मात्र तरुणच्या हृदयाचा थरकांप उडाला. त्याने अनेक वेळां ऐकले होते, नागलोक विनाकारण मानव जातीशी आपला संबंध जोडीत नाहीत. म्हणून तो पुजाऱ्याला म्हणाला–"गुरुजी! आता मी घरीच जात नाही. मला देवळातच तुमच्या बरोबर रहायला परवानगी द्या."

"ठीक! तूर्त तू एवढेच कर. पुढे काय करावयाचे ते नंतर ठरवू." असे सांगून पुजारी तरुणला आपल्या बरोबर चामुंडी टेकडीवर घेऊन गेले.

पती घरी परत न आलेला पाहून रूपवती घाबरून गेली. ती आपल्या दासीबरोबर पतीच्या शोधार्थ निघाली. शेवटी तिचा पती चामुंडी पर्वतावर गेला असल्याचे तिला कळले. तेव्हां ती पतीच्या शोधार्थ डोंगर चढू लागली. ऊन कडक पडले होते तरी तिकडे दुर्लक्ष करून ती डोंगर चढून गेली. तिने पुजाऱ्याच्या घरी जाऊन, पतीला भेटायला व त्याला घरी घेऊन जायला ती आली असल्याचे सांगितले.

पुजारी तिला म्हणाला–"मुली! तू आता आपल्या पतीचा मोह सोड. त्याची व तुझी भेट या जन्मात तरी शक्य नाही."

रूपवतीच्या तोंडावाटे एक शब्ददेखील बाहेर पडला नाही. ती मान खाली करून आपल्या दासीबरोबर पायऱ्या उतरू लागली. आड उभा राहून तरुण तिला पहात होते.

रूपवती आपल्या दासीबरोबर डोंगर उतरून खाली गेली आणि एका झाडाच्या सावलीत बसून रडू लागली. त्याच वेळी कोणीतरी धावत तिकडे येत असल्याचा आवाज त्यांना ऐकू आला. दोघींनी माना वर करून कोण येत आहे, पाहिले. तो तरुण होता. तरुण, धावत आल्याने जवळ पोचल्यावर धापा टाकीत उभा राहला. कोणी पाहिले तर काय म्हणेल याचा थोडा देखील विचार मनात आणू न देता त्याने आपल्या बायकोला रडतच मिठी मारली.

त्यानंतर तिघे घरी परतले. त्यांचे पुढील आयुष्य आनंदाचे झाले व संसार सुखाचा झाला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला– "राजा! तरुणच्या या विलक्षण वागण्याचा अर्थच काय? त्याची बायको नागजातीची

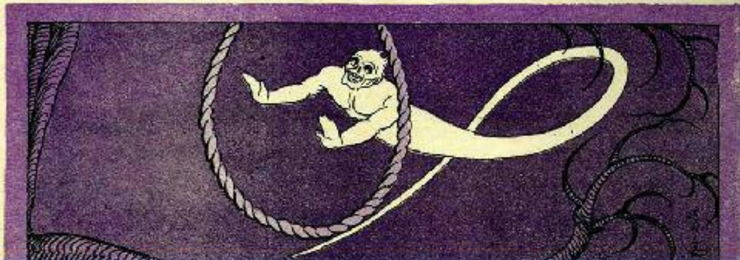

आहे हे कळल्यावर त्याने तिला टाकण्याचे ठरविले होते नाही का? रूपवती त्याचा शोध काढीत डोंगरावर आली तेव्हांदेखील ती आली असल्याचे माहीत असून तो समोर आला नाही आणि आता एकाएकी त्याचे मन कसे काय बदलले कळत नाही. या प्रश्नांचे उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर तुला परिणाम माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर छकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

ते ऐकून विक्रमादित्य म्हणाला–"तरुण हा सामान्य मनुष्य नसला तरी त्याचा स्वभाव मात्र सामान्य माणसासारखाच होता. रानटी माणसाच्या हातातून सापाला वांचविण्याची इच्छा सामान्य माणसात असणेच शक्य नाही. परंतु ते काम केल्यावर त्याला त्या चांगल्या कामाबद्दल लोकहास्याची भीती वाटली. त्याच प्रमाणे त्याची बायको नागजातीची आहे हे कळल्यावरदेखील त्याचा स्वभाव सामान्य माणसासारखाच असल्याचे प्रत्ययास आले. परंतु त्याची बायको त्याचा शोध काढीत डोंगर चढून गेलेली पाहून आणि तिला आपण न भेटल्यामुळे तिला झालेले दुःख पाहून आणि ती जरासुद्धां न रागवतां परत गेलेली पाहून तरुणमधील सामान्य माणसाहून निराळा मनुष्य जागा झाला. रूपवती फक्त नागजातीच्या स्त्रीसारखी वागली असती तर तिने तरुणला कधीच सोडले असते, तिने त्याच्यावर सूड उडावला असता. परंतु तरुणला त्याच्या बायकोच्या सुस्वभावाची व सुशीलपणाची पारख पटल्यावर त्याचा विचार बदलला. त्यात आश्चर्य वाटण्यासारखे काहीच नाही."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि पुन्हा झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

आकाशाचे खुंट

एका गावी हणमंत नावाचा एक मनुष्य रहात असे. तो स्वभावाने अगदी म्हणजे अगदी भोळा होता. त्याचे लग्न झाले नव्हते. लहानसहान कामे करून तो आपले पोट भरी. त्याची शरीरयष्टी बळकट होती.

एकदां रात्री हणमंत जेवणखाण आटोपून खाटेवर पडल्या पडल्या आकाशाकडे पाहू लागला. त्याच्या मनात एक भयंकर कल्पना आली–'लोक म्हणतात की हे आकाश म्हणजे देवाने या जगातल्या लोकांसाठी बांधलेला एक मोठा मांडव आहे. प्रत्येक मांडवाला खांब किंवा खुंट असतात. पण इतक्या मोठ्या मांडवाला एकदेखील खुंट नाही हे कसे काय? एका-एकी हे आकाश आपल्या डोक्यावर कोसळले तर?'

तो विचार मनात आल्याबरोबर हणमंत दचकल्यासारखा उठून खाटेवर बसला. आकाश कोसळले तर आपण त्याच्या खाली चिरडून मरणार. हणमंत धावत सुटला आणि गावाबाहेर येऊन उभा राहला. त्याला एक मोठे वडाचे झाड दिसले. त्या झाडाला पारंब्या होत्या व त्या जमिनीला टेकल्या होत्या. तो त्या झाडाखाली येऊन बसला. त्याला वाटले की आता आकाश कोसळले तरी वडाला ते अडून राहील. तो रात्रभर त्या झाडाखाली बसून राहला.

उजाडल्यावर तो गावात परतला. त्याला जो जो भेटला, त्या प्रत्येकाला त्याने विचारले–"काय हो! प्रत्येक लहान मोठ्या मांडवाला खुंट असतात तर आकाशाच्या इतक्या मोठ्या मांडवाला किती तरी खुंट असले पाहिजेत नाही का? पण एकदेखील नाही. आकाश कोसळले तर आपण त्याच्या खाली चिरडून मरून जाऊ? म्हणून आकाश नाही अशा जागी आपण जाऊ या."

"अरे, याचे तर डोकं फिरल्यासारखं दिसतं आहे!" सर्व असे म्हणत हंसू लागले. काहींनी त्याला वेडयात काढले.

परंतु हणमंतने त्या सर्वांना वेडयांत काढले. यांना आपल्या जिवाची पर्वा नाही. यांच्याशी काय बोलायचे? आपण मात्र आकाश नसेल अशा जागी जाऊन रहायचे, असे मनाशी ठरवून हणमंत आपल्या गावाहून निघाला.

वाटेत त्याला एक दोघे जण भेटले. त्यांना त्याने त्याला वाटत असलेल्या भीतीची गोष्ट सांगितली. 'या माणसाचे डोके नक्कीच फिरले असावे.' असे मनातल्या मनात म्हणत दोघे पुढे निघून गेले.

ही सामान्य गोष्ट या लोकांना कळू नये, या गोष्टीबद्दल आश्चर्य करीत हणमंत पुढे निघून गेला. बराच वेळ चालत राहला तरी एक जंगल संपले नाही. हणमंतने वर मान करून पाहिले. त्याला झाडांच्या वरच्या बाजूला आकाश दिसले त्याने मनात विचार केला की आकाश दिसणार नाही अशा जागीच गेले पाहिजे आणि त्याप्रमाणे तो थांबला नाही, चालत राहला.

काळोख पडेपर्यंत तो चालत राहला. रात्रभर एका झाडाखाली राहण्याचे त्याने ठरविले. कारण आकाश पडले तरी झाडावर ते अडकून राहील असे त्याला वाटले. त्या झाडाखाली एक मनुष्य डोळे मिटून बसलेला होता. हणमंत आल्याचा आवाज ऐकून त्या माणसाने डोळे उघडून पाहिले. तो एक योगी पुरुष होता.

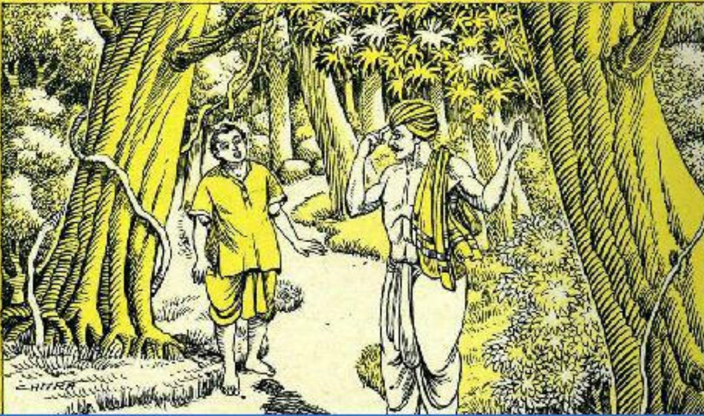
हणमंतने त्याला विचारले–"काय हो, आकाश डोक्यावर कोसळू नये म्हणून का तुम्ही या झाडाखाली बसला आहात?"

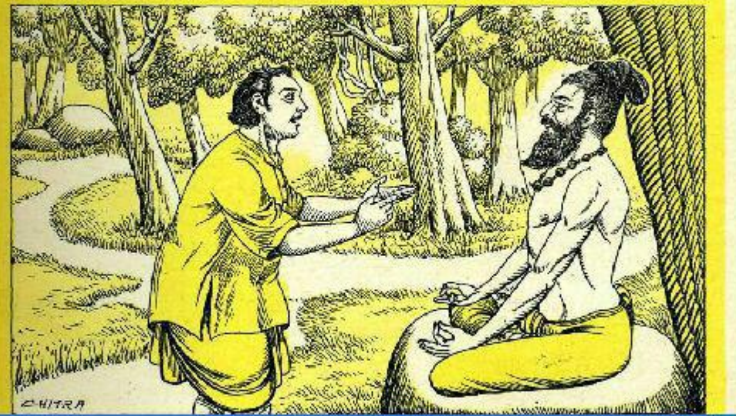
हा कोणीतरी वेडापीर दिसतो आहे, हे योग्याने ओळखले. त्याने स्मित करून विचारले–"आकाश कां कोसळेल रे?"

"लहानात लहान मांडवाला देखील चार खांब किंवा खुंट असतात. मग हे एवढे मोठे आकाश खांब व खुंट काही नसतां किती दिवस अधांत्री लोंबत राहील?" हणमंतने विचारले.

"ओहो! अस्सं म्हणतोस होय? अरे मुला, आकाशाला खांबखुंट नाहीत असे कोण म्हणतो? आहेत की नाहीत हे मी तुला सकाळी सांगेन. आता तू स्वस्थपणे झोप." योगी म्हणाला.

योगीबुवा म्हणाले ते मान्य करून हणमंत निश्चिंतपणे रात्रभर झोपला. उजाडल्यावर योगीबुवांनी हणमंतला जागे केले व म्हणाले–"मुला! तू आकाशाला खांबखुंट नाहीत असे म्हणाला होतास नाही का? तुझी शंका दूर करण्यासाठी मी एक

गोष्ट सांगतो तसे कर. तू सरळ गेलास म्हणजे तुला एक गाव लागेल. त्या गावात जाऊन प्रत्येक घरासमोर उभा रहा. घर मालकाला पोटभर शिव्या दे आणि त्याच्या कडून भीक मागून आण."

हणमंत योगीबुवांनी सांगितल्याप्रमाणे गावात जाऊन प्रत्येक घरासमोर उभा राहून घर मालकाला शिव्या देऊ लागला. नोकरांचाकरांनी येऊन त्याला खूप बडविले व हाकलून लावले. कोणी त्याला भीक घातली नाही. तो अगदी निराश झाला. अगदी शेवटचे घर असे मनाशी ठरवून तो एका घरासमोर जाऊन ओरडू लागला. पण आतून कोणीच बाहेर आले नाही. हणमंतने शिव्यांचा भाडिमार सुरू केला.

इतक्यात एक बाई मूठभर तांदूळ घेऊन धावत धावत बाहेर आली आणि म्हणाली— "होय रे बाबा! उशीर झाला मला बाहेर यायला. ही घे भीक." असे सांगून तिने ओंजळीत आणलेले तांदूळ हणमंतच्या झोळीत टाकले आणि घरात निघून गेली.

हणमंतला फारच आश्चर्य वाटले. तो ते तांदूळ घेऊन जंगलात परत आला आणि योगीबुवांना जे घडले ते सांगितले.

योगीबुवा स्मित करून म्हणाले— "पाहिलेस? तू शिव्या दिल्यास तरी त्या बाईने तुला भीक घातली. असे लोक हजारात, नाही लाखात जरी एकदोघे निघाले तरी पुरे. असेच लोक आकाशाला धरून उभे राहणारे खुंट होत. मांडवाला चार किंवा सहाच खुंट असतात, पण आकाशाला असे अनेक खुंट असतात. म्हणूनच आकाश डोक्यावर कोसळत नाही.

योगी म्हणाला ते हणमंतला समजले असावे. त्याने त्या योगीबुवांना नमस्कार केला व त्यांचे आभार मानून त्यांच्याच बरोबर त्यांची व जगाची सेवा करण्यासाठी जंगलातच राहू लागला.

लबाड

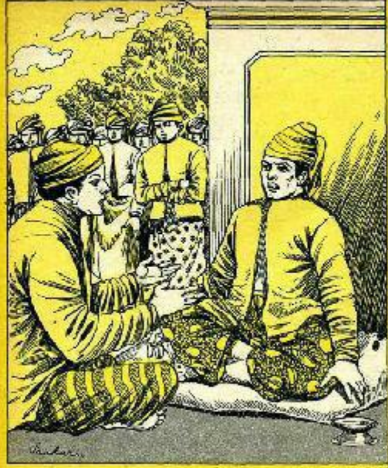
एका गावी दोघे लबाड रहात असत. एकाचे नाव वक्रबुद्धी होते व दुसऱ्याचे दुर्बुद्धी. दोघे लोकांना फसवीत. तोच त्यांचा उदर निर्वाहाचा धंदा होता. दोघे प्रवासाला निघाले. वाटेत जी गावे लागत त्या गावात फसवेगिरी करून ते पैसे मिळवीत व पुढे निघून जात. ते एका गावी येऊन पोचले. त्यांना शेतात एकच एक बैल चरत असलेला दिसला. त्यांनी त्या बैलाला हांकून नेऊन दुसऱ्या एका जागी बांधून ठेवले आणि गावातल्या धर्मशाळेत येऊन बसले. थोड्या वेळाने दुर्बुद्धी गावात निघून गेला.

बैल नाहीसा झाल्याचे बैलाच्या मालकाला कळले. तो बैलाच्या शोधार्थ निघाला. त्याने त्याच्या बैलाला कोणी पाहिला का विचारले. हळू हळू त्याच्या चारीबाजूला लोकांची गर्दी जमा झाली. त्याच वेळी दुर्बुद्धी तेथे आला व म्हणाला—"अहो, धर्मशाळेत माझे गुरु ज्योतिषाचार्य उतरले आहेत. त्यांना जाऊन विचारा, ते तुमची वस्तु कोठे आहे, बरोबर सांगतील."

ते ऐकून बैलाच्या मालकाला देव पावल्यासारखे वाटले. तो इतर गावकऱ्यां-बरोबर धर्मशाळेत गेला. वक्रबुद्धीने शांतपणे सर्व ऐकून घेतले व पेटीतून ताडपत्रे काढून पाहिली, बोटे मोजली आणि डोळे मिटून काही वेळ बसल्यानंतर बैलाच्या मालकाला म्हणाला—"धर्मशाळेच्या उत्तरे-कडे गेलास तर तुला चिंचेचे एक उंच झाड दिसेल. तेथून डाव्या हाताला वळलास की एक आंब्याचे झाड लागेल. तेथेच जवळपास कोठेतरी तुला तुझा बैल नक्की मिळेल."

बैलाच्या मालकाबरोबर दुर्बुद्धी व इतर लोक निघाले. वक्रबुद्धीने सांगितल्या जागी बैल मिळाला. आपल्या गुरूला

ब्रह्मदेशातील एक लोककथा

दक्षिणा म्हणून दुर्बुद्धीने बैलाच्या मालकाजवळून दहा रुपये घेतले.

दोघां लबाडांचा तो धंदा जोराने चालू झाला. दोघे ते गाव सोडून दुसऱ्या गावी निघाले. त्याच वेळी गावचा पाटील धावत त्यांच्याकडे आला आणि हात जोडून म्हणाला–"मी आपल्याच दर्शनासाठी आलो होतो." असे सांगून त्याने येण्याचे कारण सांगितले. पाटलाची पानांच्या विड्यांची सोन्याची डबी चोरीला गेली होती. ती डबी कोणी नेली हे सांगून परत मिळविण्याची युक्ती ज्योतिष्यांनी सांगावी, अशी पाटलाने विनंती केली.

वक्रबुद्धी थोडा वेळ चकित होऊन पाहू लागला. पण तो वस्ताद होता. म्हणाला–"ही वेळ वर्ज्य आहे. या वेळी ज्योतिष सांगणे कठीण. मी पंचांग वगैरे काही पाहू शकत नाही. म्हणून तुम्ही उद्यां सकाळी या. मी कोणी चोरी केली व चोरीचा माल कोठे मिळेल, सर्व सांगतो." म्हणून पाटीलबुवा निघून गेले.

त्यानंतर दोघां लबाडांनी परस्पर सल्ला घेतला. दुर्बुद्धी म्हणाला–"मित्रा! या गावातून पाय काढला पाहिजे."

"होय रे, पण आतांच निघालो तर लोकांना कळेल. मध्य रात्र उलटून गेल्यावर जाऊ." वक्रबुद्धी म्हणाला.

तिकडे पाटलाने घरी पोचल्यावर ज्योतिषीबुवांनी चोरीचा पत्ता लावून देण्याचे कबूल केल्याचे सांगितले आणि म्हणाला–"उद्या सकाळपर्यंत डबी नक्कीच परत येईल."

पाटलाकडे 'प्रारब्ध' नावाचा एक नोकर राहात असे. त्यानेच ती डबी चोरली होती. ज्योतिषी म्हणाला ते ऐकून त्याच्या छातीत धडकीच भरली. त्या दिवशी रात्री तो धर्मशाळेच्या बाजूला फिरत फिरत निघाला व ते दोघे लबाड आपल्या खोलीत काय बोलत होते हे खिडकीला कान लावून ऐकू लागला.

"आपण तेव्हांच निघून जायला पाहिजे होते. काळोखात चोरांसारखे पळून जाणे मला नाही आवडत." दुर्बुद्धी म्हणाला.

"अरे "प्रारब्ध' आहे, हे 'प्रारब्ध'! आणखी कोणाला नावे ठेवण्यात काय अर्थ आहे?" वक्रबुद्धी म्हणाला.

नोकराला इतर गोष्टी स्पष्ट ऐकू आल्या नाहीत. 'प्रारब्ध' शब्द त्याला छान ऐकू आला. तो थर थर कापू लागला. तो दोघां लबाडांच्या खोलीत जाऊन त्यांचे पाय धरून म्हणाला–"मला जीवदान द्या. मीच चोरली होती पानाची डबी. मला लोकांनी संशयावरून इतर नोकरांबरोबर खूप मारले होते. पण मी चोरी कबूल केली नाही. पण आता तुम्ही मला पकडवून देण्यापेक्षां माझ्या धन्याला ती डबी कोठे आहे हे सांगा. मी डबी कोठे ठेवली आहे ते दाखवितो. मला जीवदान द्या."

"अस्सं! सांग तर!" वक्रबुद्धी म्हणाला. प्रारब्धने पानाची डबी त्याने कोठे पुरून ठेवली होती ते सांगितले आणि निघून गेला.

दुसऱ्या दिवशी उजाडताच पाटील बुवांनी येऊन विचारले तेव्हां वक्रबुद्धी म्हणाला–"तुमची पानांची डबी एका

जागी पुरून ठेवलेली आहे. स्मशानातल्या छत्रीच्या पायऱ्यांजवळ खणून पहा."

पाटलाने लगेच स्मशानातल्या छत्रीच्या पायऱ्यांजवळ खणून पाहिले तर तेथे त्याला ती डबी सापडली. त्याने खूप होऊन ज्योतिष्याला शंभर रुपये बक्षिस दिले व त्या दिवशी रात्री त्या दोघां भामट्यांच्या सत्कारार्थ एक मेजवानी ठेवली.

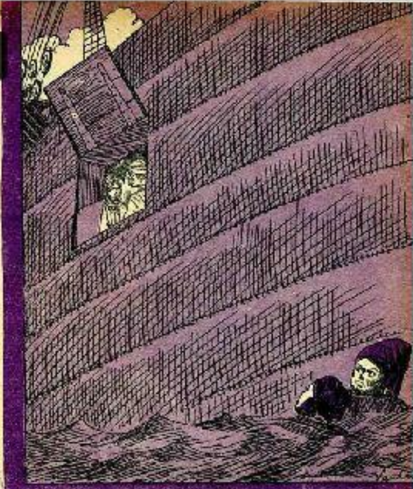
सर्व जेवायला बसले असता राजाच्या एका अधिकाऱ्याने पाटलाला राजाचा निरोप पोंचता केला. तो असा तीन दिवसांपूर्वी राजधानीच्या बंदरात सात व्यापारी गलबते येऊन पोंचली. त्यांवर फार मूल्यवान वस्तू आहेत. गलबतांच्या मालकाने राजाजवळ एक पैज लावली होती. गलबतांच्या मालकाजवळ एक लोखंडी डबी आहे. ती डबी उघल्याशिवाय डबीत काय आहे हे राजाने सांगितले तर मालासकट सर्व गलबते राजाला मिळतील. पण राजा सांगू शकला नाही तर राजाने आपले सर्व राज्य गलबतांच्या मालकाला दिले पाहिजे.

राजाच्या दरबारात पुष्कळ ज्योतिषी होते. त्याशिवाय सर्व गलबते मालासकट फुकटात मिळत आहेत, तेव्हां राजाचे मन लोभाला बळी पडले. म्हणून राजा त्या पैजेला तयार झाला. परंतु राजाच्या ज्योतिष्यांनी जेव्हां पैजेच्या अटी ऐकल्या तेव्हां त्यांच्या तोंडचे पाणीच उडाले. ते म्हणाले–"आम्ही वर्तमान, भूत, भविष्य काही ही सांगू शकतो. पण एका बंद पेटीत काय आहे हे नाही सांगता येणार आम्हांला." एकंदर चार दिवसांचा अवधी होता. म्हणून राजाला आपले राज्य हातचे जाणार असे वाटू लागले. म्हणून त्याने राज्यातल्या सर्व पाटलांकडे निरोप पाठविला की त्यांच्याकडे जो कोणी ज्योतिषी असेल त्याला घेऊन यावे. त्या प्रमाणे राजाच्या अधिकाऱ्याने मेजवानीच्या वेळी पाटलाला कोणी ज्योतिषी आहे का विचारताच त्याने वक्रबुद्धीला विचारले आणि नाइलाजाने दोघां लबाडांना पाटलाबरोबर राजधानीत जावे लागले.

राजधानीत दोघांचे आदरातिथ्य राजसी थाटाने झाले. पैजेचा अवधी संपायला एकच रात्र उरली होती. दुसऱ्या दिवशी राजाने उत्तर सांगितले नाही तर त्याचे राज्य जाणार हे निश्चित होते. ज्योतिष्यांनी बंद डबीत काय आहे हे बरोबर सांगितले नाही तर दोघांची डोकी उडविण्यास राजाने आज्ञा करून ठेवली होती. म्हणून दुर्बुद्धी आपल्या मित्राला म्हणाला–"मित्रा! रात्रीच्या रात्री सर्वांची नजर चुकवून पाय काढला पाहिजे."

"अरे पण पळून जाणे शक्य आहे का आपल्याला? राजाचे नोकर आपल्याला हुडकून काढतीलच आणि आपल्याला कुत्र्या मांजरासारखे मरावे लागेल. या पेक्षा आपण समुद्रात उडी टाकून जितका वेळ पोहतां येईल, पोहत राहू. नंतर जलसमाधी ही आहेच." वक्रबुद्धी म्हणाला.

असा विचार करून दोघे काळोख पडल्यावर समुद्रकाठी गेले. समुद्रात पोहोत पुढे जाऊ लागले. थोड्या अंतरावर गलबते

उभी होती. एका गलबतात कोणी बोलत असल्याचा आवाज ऐकून दोघे कानोसा घेत तेथेच गलबताला धरून उभे राहले.

एका मुलीचा आवाज होता–"आजोबा! सांगा न! त्या लोखंडी डबीत काय आहे?"

"पोरी! तुला ग काय करायचे आहे? जाऊन झोप कशी!" गलबताचा मालक आपल्या नातीला म्हणाला.

"पेटीत काय आहे, हे सांगितलेत तरच मी झोपेन. नाही तर नाही झोपणार." मुलीने हट्टच धरला.

"अग! उजाडल्यावर मी तुला पेटीच उघडून दाखवितो. तूच पहा, आत काय

आहे ते." आजा तिची समजूत घालीत होता. पण मुलगी हट्टालाच पेटली तेव्हां आजा म्हणाला–"अग त्या लोखंडी पेटीत आणखी एक पितळी डबी आहे. पितळी डबीत एक चांदीची डबी आहे. चांदीच्या डबीत एक सोन्याची डबी आहे आणि त्या डबीत अत्तराची बाटली आहे. कळलं ना? आतां स्वस्थ जाऊन झोप कशी!" मुलगी ते ऐकल्यावर जाऊन झोपली.

दोघां लबाडांनी पण ते सर्व ऐकून घेतले आणि पोहोत परत किनाऱ्यावर येऊन आपल्या खोलीत रात्र भर स्वस्थ झोपले. उजाडतांच त्यांनी लोखंडी डबीचे गुपित राजाला सांगितले. गलबताच्या व्यापाऱ्याला पैज हारल्याबद्दल सर्व गलबते राजाला द्यावी लागली.

राजाने वक्रबुद्धीला आपल्या सर्व ज्योतिष्यांचा प्रमुख म्हणून नेमले. परंतु दोघां लबाडांना ते पद आवडले नाही. कारण कधी न कधी तरी त्यांचा रहस्यस्फोट होणार हे त्यांना माहीत होते. म्हणून त्यांनी एक युक्ती केली.

त्या दिवशी रात्री वक्रबुद्धी राजाजवळ बोलत उभा असता दुर्बुद्धी रडत रडत आला व म्हणाला–"गुरुवर्य! आपले घर जळले हो! ज्योतिषशास्त्रावरचे सर्व ग्रंथ जळून त्यांची राखरांगोळी झाली." असे सांगत त्याने आपले हात दाखविले. हात पोळलेले होते.

"म्हणजे माझे सर्वस्वच गेलं की! आता मी ज्योतिष् शास्त्र काय सांगणार?" वक्रबुद्धी दुःख झाल्याचे दाखवून मान खाली करून बसून राहला.

"तुम्ही दोघे काळजी कां करता? मी तुम्हांला दोघांना दुसऱ्या चांगल्या हुद्द्यावर नेमतो." राजा म्हणाला. त्यांची ती युक्ती यशस्वी झाली व दोघांनी राजदरबारी मोठ्या हुद्द्यावर कित्येक वर्षे मजेत काढली.

धूर्त म्हातारी

[२]

दिलैलाने सुफी फकीरणीचा वेष बदलून एका दासीचा वेष धारण केला आणि आपल्या चातुर्याने बगदाद शहरात गोंधळ उडवून देण्यासाठी घराबाहेर पडली.

एका गल्लीच्या टोकापलीकडे जाऊन तिने एकदा चारी बाजूला नजर फिरवून पाहली तेव्हां तिला एका घरात नाच गाणे चालू असल्याचे दिसले. दिव्यांच्या उजेडात ते घर जास्तच शोभिवंत दिसत होते. घराच्या उंबरठ्यात एक स्त्री एका मुलाला कडेवर घेऊन खेळवत उभी होती. मुलाच्या अंगाखांद्यावर जरीचे मूल्यवान कपडे व हिऱ्या माणकांनी मढवलेले सोन्याचे दागिने होते ते घर बगदादच्या सर्वात मोठ्या व्यापाऱ्याचे होते. व्यापाऱ्याची बायको अतिथिसत्कार करण्यात मग्न होती. मुलगा रडत होता, म्हणून तिने आपल्या दासीला मुलाला खेळवायला बाहेर पाठवून दिले होते. या सर्व गोष्टी दिलैलाने दासीला विचारून तिच्याकडून काढून घेतल्या आणि त्या मुलाच्या अंगावरचे सर्व दागिने व कपडे लुबाडून न्यायचे मनाशी ठरविले.

दिलैला दासीला एक खोटे नाणे सोन्याचे म्हणून सांगून देत म्हणाली–"तुमची जुनी दासी मुलतानाने मालकिणीला सलाम सांगायला पाठविले आहे मला. जरा आत जाऊन सांगून येतेस का?"

ती दासी नाणे कनवठीला ठेवून म्हणाली–"मुलाला घेऊन आत गेले तर मुलगा आईला पाहून रडू लागेल."

"मी पाहते मुलाला, तू जाऊन आत सांगून ये." दिलैला म्हणाली.

रा. ना. सावंत

दासी घरात गेल्यावर दिलैला मुलाला घेऊन एका निर्जन स्थानी गेली. त्याच्या अंगाखांद्यावरचे कपडे व दागिने काढून एका फडक्यात बांधून घेतले आणि मुलाला घेऊन हिऱ्याच्या व्यापाऱ्याकडे गेली. त्या व्यापाऱ्यानें मुलाला ओळखले व दिलैलाला विचारले–"काय पाहिजे ग तुझ्या मालकिणीला? इथे मुलाला घेऊन कशी काय आलीस? म्हणून विचारतो."

"मालकिणीच्या मोठ्या मुलीच्या लग्नाच्या गोष्टी चालू आहेत. मुलाकडची मंडळी आली आहेत मुलीला पाहायला. म्हणून बिलवरांच्या दोन जोड्या, पैंजण, हिऱ्याच्या कुड्या आणि एक सोन्याचा कंबरपट्टा मागून आणायला मालकिणीने पाठविले आहे. सर्व मिळून एक हजार दीनारांहून त्यांची किमत कमी असता कामा नये. मी वस्तू मालकिणीला नेऊन दाखविते. पसंत पडतील त्या ठेवून घेतील, बाकी मी परत आणून देईन. मी लवकर जाऊन येते. तोपर्यंत मुलाला येथेच ठेवून जाते." दिलैला म्हणाली.

"मुलाला येथे ठेवून जायची गरजच काय? तसा तो राहला म्हणून. हरकतपण नाही." असे तो व्यापारी तिला म्हणाला आणि तिने मागितलेल्या सर्व वस्तू तिला दिल्या. दिलैला त्या सर्व वस्तु घेऊन आपल्या घरी घेऊन गेली.

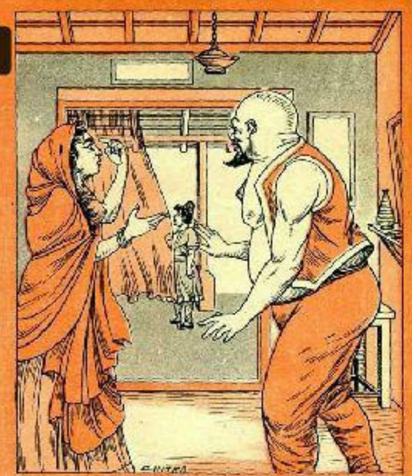
तिकडे व्यापाऱ्यांच्या प्रमुखाच्या घरी मुलगा हरवल्यामुळे खळबळ उडून गेली. त्याची बायको ओरडत जमिनीवर लोळत होती. पुष्कळ शोध केल्यावर मुलगा जव्हेऱ्याच्या दुकानात मिळाला.

व्यापाऱ्यांच्या प्रमुखाने जव्हेऱ्याला खूप झाडले व म्हणाला–"मुलाच्या अंगावरचे कपडे आणि दागिने कोठे आहेत रे लबाडा? तुला तुरुंगात पाठवीन तेव्हां माझ्या मनाचे समाधान होईल."

"अहो पण, मी काय केले? मी एक हजार दीनार किमतीचे दागिने तुमच्या दासी बरोबर पाठविले. तिनेच तुमच्या मुलाला येथे ठेवून दिले होते. त्याला आता मी काय करु?" जव्हेरी म्हणाला.

जव्हेऱ्याला कोणीतरी धोका दिल्याचे बऱ्याच वेळाने व्यापाऱ्याच्या लक्षात आले. ते आपसात बोलत असता दिलैलाने पूर्वी ज्या तिघांना फसविले होते ते तिघे तेथे तिचा शोध काढीत आले. तेव्हां एकाच म्हातारीने सर्वांना ठगविल्याचे कळले. "त्या दुष्ट म्हातारीची चांगली खोड मोडल्याशिवाय मला चैन पडणार नाही." असे व्यापाऱ्यांचा प्रमुख म्हणाला.

"त्या म्हातारीला पकडायला मी पण बरोबर येतो." जव्हेरी म्हणाला. सर्वांनी विचार करुन निरनिराळ्या दिशेने जाऊन म्हातारीला शोधत जायचे आणि हज मसूद नामक न्हाव्याच्या दुकानाजवळ भेटायचे ठरले. दुपारच्या सुमारास त्या तरुण गाढववाल्याला हज मसूदच्या दुकानाकडे जात असता दिलैला दिसली. तिचा वेष पालटलेला होता. तरी त्याने तिला ओळखले आणि म्हणाला–"ए म्हातारे! आता कशी सुटतेस माझ्या हातून, पाहतो!"

"अरे मुला! तू माझ्यावर कोणाचा राग काढतो आहेस?" म्हातारीने त्याला ओळखले नसल्याचे सोंग केले.

"पहिल्याने माझे गाढव कोठे आहे सांग!" गाढववाला म्हणाला.

"कोणावर ओरडतोस रे? मला काय करायचे आहे तुझं गाढव? मी त्याला मसूद न्हाव्याकडे बांधून ठेवले आहे. चल माझ्याबरोबर अन् घेऊन जा आपले गाढव." दिलैला म्हणाली.

दोघे न्हाव्याच्या दुकानात पोचले. त्या गाढववाल्याला बाहेर उभा करून दिलैला न्हाव्याच्या दुकानात गेली आणि मसूदला

म्हणाली–"मुला! आतां तूच मला वांचविलेस तर वांचेन मी."

"मावशी! काय झालं काय हो? सांगाल तरी." हज मसूदने विचारले.

"बाहेर बसला आहे ना, तो माझा मुलगा आहे. तो नुकताच आजारातून उठला. त्याचं डोकंच बिघडलं आहे. त्याच्या लहानपणी आमच्या घरी एक गाढव होते. त्याची आठवण काढून तो सारखा ओरडत असतो. त्याला ठीक करण्याची जबाबदारी तुझी." म्हातारीने विनवण्या करीत त्याच्या हातात एक दीनार दिला.

दीनार मिळाल्यावर न्हाव्याला म्हातारी म्हणाली ते सर्व खरे वाटले, तो म्हणाला–"मावशी! मी त्याचं मुंडण करून डोक्यावर लिंबू चोळतो. दोन तीन वेळा असे केले की डोकं ठीक होईल."

असे सांगून मसूदने दुकानाबाहेर येऊन त्या गाढववाल्या तरुणाला आत बोलाविले.

"माझं गाढव कोठे आहे रे?" त्याने विचारले.

"अरे गाढव कोठे जाते? माझ्याकडेच आहे!" न्हावी म्हणाला.

तो तरुण मुलगा दुकानात आल्याबरोबर न्हाव्याच्या नोकरांनी त्याला धरून त्याचे हातपाय बांधून ठेवले. मसूदने त्याचे मुंडन करून डोक्याला लिंबू चोळले. मुलगा मोठमोठ्याने ओरडू लागला.

मसूद त्या तरुण मुलाच्या डोक्याला लिंबू चोळून आत गेला तर तेथे दिलैला नव्हती. दुकानातले वस्तरे, कात्र्या, आरसे, अत्तराच्या बाटल्या सर्व नाहीसे झाले होते.

मसूद तरुण मुलाजवळ आला व त्याची मान धरून म्हणाला–"काय रे पोरा! कोठे गेली तुझी आई?"

"माझी आई! तिला मरून कितीतरी वर्षे झाली. माझे गाढव परत देतो, म्हणाला होतास ना? दे मग!" तरुण मुलगा म्हणाला. त्याच वेळी इतर लोक दुकानाजवळ येऊन पोचले. सर्व गोष्टी ऐकून घेतल्यावर त्या म्हातारीने मसूदलापण फसविल्याचे सर्वांना कळले. म्हातारीला पकडण्यासाठी जे लोक निघाले होते त्यांच्याबरोबर मसूद न्हावी आणि तो तरुण मुलगा पण निघाले.

ते सर्व गल्लीतून म्हातारीला शोधीत जात असतां गाढववाल्या तरुण मुलाला दिलैला पुन्हां दिसली आणि तो ओरडून म्हणाला–"ती पहा, ती म्हातारी! तिला पळू देऊ नका."

सर्वांनी मिळून दिलैलाला पकडले आणि तिला खालिदच्या घरी घेऊन गेले. त्यांनी खालिदच्या नोकरांना विचारले–"खालिद साहेब आहेत का? त्यांना भेटायचे आहे आम्हांला!"

नोकर म्हणाले–"खालिद साहेब झोपले आहेत. त्यांची झोप मोडेपर्यंत सर्वांनी बसावे. नोकरांनी त्या पांच जणांना बाहेर बसविले आणि दिलैलाला एका खोलीत नेऊन बसविले. दिलैलाला ज्या खोलीत बसविले होते त्या खोलीला

घरात जायला एक दार होते. त्या दाराने दिलैला घरात गेली तेथे एक जिना लागला त्या जिन्याने ती वर गेली. खालिदच्या बेगमला सलाम करून ती म्हणाली–"आपल्या यजमानांनी माझ्याकडून बाराशे दिनारांना माझे गुलाम विकत घेतले आहेत. मी त्यांना घेऊन आले आहे. खालिद साहेब झोपले आहेत ना? त्यांना उठायला वेळ होईल."

"मला ते काही माहीत नाही हो. पण एकदा गुलाम विकत घ्यायचे असल्याचे म्हणाले होते, खरे. आहेत कोठे ते गुलाम?" खालिदच्या बेगमने विचारले.

"ते सर्व बाहेर आहेत. खिडकीतून पहा, दिसतील. सर्व नीट नीटके आहेत." दिलैला म्हणाली.

खालिदच्या बायकोने खिडकीतून डोकावून पाहिले सर्व लोक नीटनेटके दिसले. ती दिलैलाला म्हणाली–"मीच सर्व पैसे दिले असते, पण आतां माझ्याजवळ एक हजार दीनारच आहेत."

"एक हजार दीनार ना? मग बरोबरच झाले. कारण मला खालिद साहेबांनी दोनशे दीनार पूर्वीच दिले होते." दिलैला म्हणाली.

खालीदच्या बेगमजवळून दिलैलाने एक हजार दीनार घेतले व तिला सलाम करून म्हणाली–"मला जास्त वेळ न थांबवून ठेवता तुम्ही पैसे देऊन मोकळे केलेत याबद्दल मी तुमची फार आभारी आहे. गुलामांना कायमचे सोडून जावे लागणार म्हणून मला फार वाईट वाटत आहे. समोरून जायला मला बरे वाटणार नाही. म्हणून मागच्या दारानेच जावे म्हणते."

खालिदच्या बेगमने तिला मागच्या दाराने निरोप दिला.

खालिद उठल्याबरोबर त्याच्या बेगमने गुलाम विकत घेतल्याची गोष्ट सांगितली.

खालिदने चकित होऊन विचारले–"गुलाम खरेदी केले? मी? मी नाही बुवा कोणाला दोनशे दीनार दिले."

"असं काय बोलता हो? मी त्या म्हातारीला एक हजार दीनार देऊन तिच्याकडून विकत घेतलेल्या गुलामांना बाहेर बसवून ठेवविले आहे." बेगम म्हणाली.

खालिद घाईघाईने खाली उतरुन गेला. त्याची वाट पहात दुकानदार, रंगारी, जव्हेरी, न्हावी, मसूद आणि गाढववाला तरुण मुलगा बसलेले दिसले. त्याने चकित होऊन त्यांनाच विचारले. तेव्हां सर्व रागारागाने खालिदला म्हणाले–"काय म्हणतां? आम्ही गुलाम? चला, खलीफांकडे."

त्याच वेळी तेथे मुस्तफा आला. त्याच्या बायकोला म्हातारीने फसविले होते. तो खालिदला म्हणाला–"तुझ्या राज्यात ही पाताळयंत्री म्हातारी कोणा कोणाला कशी फसवीत आली आहे हे माहीत आहे का तुला? माझ्या बायकोला तिने कसे फसविले हे मी काय सांगू?"

खालिद घाबरून गेला व म्हणाला–"हुजूर! त्या म्हातारीला पकडून शिक्षा करण्याची जबाबदारी माझी. तुमचे सर्वांचे जे नुकसान झालं आहे त्याची भरपाई करून देण्याची जबाबदारी पण मी घेतो." असे सांगून त्याने इतर लोकांकडे वळून विचारले–"तुमच्या पैकी कोणी त्या म्हातारीला ओळखू शकेल का?"

"आम्ही सर्व तिला छान ओळखतो. आमच्या बरोबर दहा शिपायांना पाठवा. आम्ही तिला पकडून देतो." सर्व म्हणाले.

दहा शिपाई बरोबर घेऊन पांच ही जण निघाले. थोडे अंतर चालून गेले असतील, त्यांना समोरच दिलैला दिसली. त्यांना पाहून ती पळू लागली. परंतु सर्वांनी मिळून तिला धरले आणि तिचे हात बांधून तिला खालिदसमोर हजर केले. (चालू)

लग्नाची अट

एका राजकन्येने आपल्या लग्नासाठी एक अट ठेवली. तिच्याशी लग्न करण्याची इच्छा असणाराने तिने विचारलेल्या प्रश्नांची उत्तरे द्यावी आणि उलट प्रश्न विचारून राजकन्येला जिंकावे. राजकुमारी फार सुंदर होती. म्हणून तिच्याशी लग्न करण्याच्या हेतूने अनेक राजकुमार आले व तिच्या प्रश्नांची उत्तरे देऊ न शकल्यामुळे हार मानून परतले.

शेवटी महेंद्र नावाचा एक राजकुमार आला. राजकन्या व महेंद्र यांची प्रश्नोत्तरे होती ती अशी. राजकुमारीने विचारले–"प्राणिमात्राचा मित्र कोण?"

महेंद्राचे उत्तर होते "सूर्य!"

"आपल्या मुलाचे लालन-पालन करून शेवटी त्याला गिळणारी माता कोण?"

"भूमाता."

"अर्धी काळी आणि अर्धी पांढरी पाने कोणत्या झाडाला असतात?"

"पळस! त्याला तीन पाने असतात." आता प्रश्न विचारण्याची पाळी महेंद्राची होती.

"पुरुषाला कोणत्या गोष्टीबद्दल गर्व वाटतो?" महेंद्राने विचारले. राजकुमारी आत गेली व परत येऊन म्हणाली–"आपल्या मुलाच्या हाती हारल्याबद्दल."

"स्त्रीला भूषण वाटणारी गोष्ट कोणती?" महेंद्रने विचारले. राजकन्या यावेळी देखील आत गेली व परत येऊन म्हणाली–"आपल्या पतीच्या हातून हारणे."

"तू माझ्या प्रश्नाची उत्तरे कोणाला विचारून देत आहेस?" महेंद्रने विचारले. राजकन्या म्हणाली–"तिची आजी सर्व प्रश्नांची उत्तरे देत आहे.

"बरे तर आजीला जाऊन विचार की तू माझ्या प्रश्नाची उत्तरे न देऊ शकल्याबद्दल हारलीस. म्हणून माझ्या बरोबर तू लग्न करशील की नाहीस?" महेंद्रने विचारले.

यावेळी आजी स्वतः बाहेर आली व म्हणाली–"होय बाळ, तुझे लग्न हिच्याशीच होणार. हारलेली स्त्री त्या पुरुषाशी विवाह करण्यातच भूषण मानते."

पोलादी किल्ला

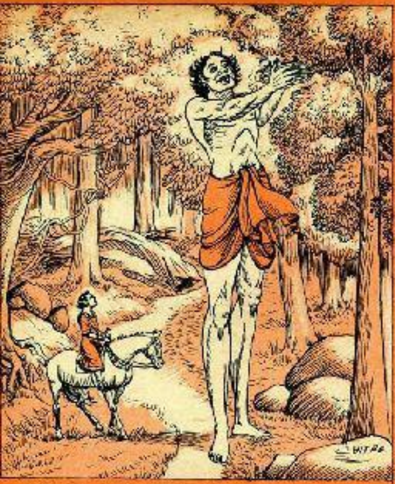
एका राजाला एकच एक मुलगा होता. तो लग्नाला योग्य झाला होता तरी त्याने आपल्या लग्नासंबंधी कधी विचारच केला नाही. एकदा राजाने त्याला विचारले– "मुला! तुझे विवाह करण्यास योग्य वय झाले आहे. पण तू लग्नाचा विचारच करीत नाहीस हे कां?"

"विवाह करण्या योग्य मुलगी कोठे आहे, बाबा!" मुलगा म्हणाला.

"ठीक, तर मी सांगतो ते कर. ही किल्ली घेऊन जा. राजवाड्यावरच्या मजल्यावर एक खोली आहे. ती खोली उघडून पहा. तेथे तुला कदाचित लग्नायोग्य मुलगी मिळेल." राजा म्हणाला.

राजकुमार वरच्या मजल्यावर गेला. ती एक गोल खोली होती. त्या खोलीच्या भिंतीवर अनेक राजकुमारींच्या तसबिरी टांगलेल्या होत्या. त्यातली प्रत्येक तसबीर पहात राजकुमाराने खोलीला जणु काही एक प्रदक्षिणा घातली. त्या सर्व राजकन्या एकीहून एक सुंदर वाटल्या राजकुमाराला. तेवढ्यात त्याला एका कपड्याखाली झाकलेली तसबीर दिसली. त्याने वरचा पडदा बाजूला सारला आणि तसबिरीतल्या राजकन्येच्या रूपाकडे पहात राहीला. ती एक अपूर्व सुंदरी होती. विवाह करा-वयाचा तर तिच्याशीच असे राजकुमाराने ठरविले.

राजकुमार जिना उतरून खाली आला. त्याने राजाला आपला निश्चय कळविला. राजा चिडून जाऊन म्हणाला–"तू पड्या-खालच्या मुलीचे चित्र कां पाहिलेस? ती एक राजकन्याच आहे, पण एका दुष्ट मांत्रिकाने तिला पळवून नेऊन एका पोलादी किल्ल्यात टाकले आहे. तिला सोडविण्यासाठी अनेक लोक गेले. परंतु त्यांच्यापैकी एकदेखील

परतला नाही. तू तिच्याशीच विवाह करण्याचे मनाशी ठरविले असलेस तर, जा तिच्या शोधार्थ!"

दुसऱ्याच दिवशी राजकुमार घोड्यावर बसून त्या पोलादी किल्ल्याच्या दिशेने निघाला. तो एका दाट अरण्यात पोचला. कित्येक दिवस घोड्यावर मजल दर मजल करीत राहिला तरी जंगल संपेना. वाटेत त्याला एक उंच मनुष्य भेटला. त्याने राजकुमाराला विचारले–"मला आपला नोकर म्हणून ठेवून घेतां का?"

राजकुमाराने त्या उंच मनुष्याला विचारले–"तुला काय काम येते रे?"

"माझे नाव लंबू आहे. मला पाहिजे तितके उंच होता येते. पहा, पाहिजेतर." असे सांगून तो मनुष्य पाहता पाहतां झाडाएवढा मोठा झाला आणि झाडाच्या फांद्यांत एक दोन पक्ष्यांची घरटी होती त्यांतली अंडी काढून राजकुमाराला दाखवू लागला.

राजकुमार ते पाहून म्हणाला–"ठीक, तू हे जंगल पार कसे होईल याचा काही उपाय सांगशील तर तुझी योग्यता कळेल.

तो लंबू सर्व झाडांहून उंच झाला आणि चारी बाजूला नजर फिरवून म्हणाला–"आपण दक्षिणेकडे गेलो तर लवकर जंगलाबाहेर पोहचू."

त्याने सांगितल्याप्रमाणे राजकुमार त्याच्या बरोबर दक्षिणेकडे निघाला. दोघे जंगलाबाहेर एका मैदानात येऊन पोचले. त्यांना दूर एक मनुष्य दिसला.

"तो मनुष्य माझ्या ओळखीचा आहे. त्याला देखील तुम्ही काम दिलेत तर तो चांगला उपयोगी पडेल." लंबू म्हणाला.

"ठीक, तर मग त्याला बोलाव." राजकुमार लंबूला म्हणाला.

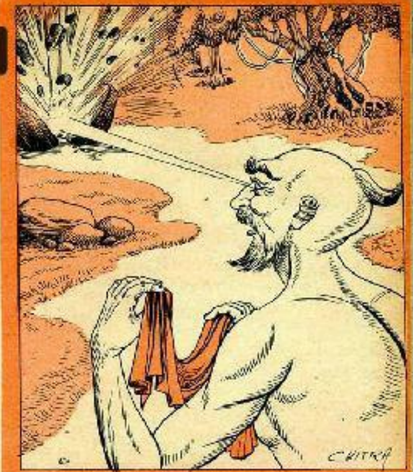
"मी त्याला आपल्या जवळ आणून ठेवले तर?" असे सांगून लंबू उंच लांब झाला. दोन तीन पावले पुढे टाकून त्याने त्या माणसाला उचलले व त्याला राजकुमाराजवळ क्षणार्धात आणून उभे केले.

तो एक गिड्डा खुजा होता. त्याला पाहून राजकुमाराने विचारले–"कोण रे बुवा तू? तुला काय काय काम करता येते?"

"माझे नाव 'गुंडू' आहे. मला पाहिजे तितके जाड होता येते." तो म्हणाला. त्याने जोराने एक श्वास घेतला आणि जाड होऊ लागला. राजकुमार व लंबू वेळीच बाजूला झाले नसते तर त्याच्या धक्क्याने खाली पडून गेले असते.

"ही विद्या जगात इतर कोणाला अवगत असेलसे मला तरी माहीत नाही. म्हणून तू देखील माझ्याबरोबर चल." राजकुमार गुंडूला म्हणाला. गुंडू श्वास सोडून पुन्हा पहिल्यासारखा गिड्डू झाला.

तिथे ते मैदान पार करून एका डोंगराच्या पायथ्याशी येऊन पोचले. त्याच वेळी त्यांना आणखी एक मनुष्य दिसला. "अरे 'दीर्घदर्शी' तो काय तेथे उभा आहे." दोघे लंबू व गुंडू एकदम म्हणाले. त्या दीर्घदर्शीच्या डोळ्यावर पट्टी बांधलेली होती. राजकुमाराने त्याला विचारले–"काय रे बुवा! तू डोळ्यावर अशी पट्टी बांधून कां ठेवली आहेस? तुला वाट कशी दिसेल?"

"मला सर्व काही स्पष्ट दिसते. मी पट्टी बांधून ठेवली नाही तर माझी नजर पडेल ती वस्तु तत्काळ जळून राख होऊन जाईल." दीर्घदर्शी म्हणाला. असे म्हणताच त्याने एका विशिष्ट दिशेला वळून डोळ्यावरची पट्टी बाजूला सारली. त्याची नजर एका दगडावर पडली. क्षणार्धात त्या दगडाचा चुरा होऊन गेला. त्या चुऱ्यात त्याला एक सोन्याची कणी दिसली.

राजकुमाराने दीर्घदर्शीला पण आपल्या बरोबर घेतले आणि त्याला विचारले–"काय रे पोलादी किल्ला तुला दिसतो का? येथून किती दूर आहे? त्या किल्ल्यात

काय काय चालले आहे हे सर्व पाहून सांग."

"सूर्यास्तापूर्वी आपण त्या किल्लयात पोहचू. तेथे आपणां सर्वांसाठी सैपाक होतो आहे. राजकुमार एका बुरुजात बंद आहे." दीर्घदर्शी म्हणाला. त्याने सांगितल्याप्रमाणे राजकुमार आपल्या तिघां साथीदारांबरोबर पोलादी किल्लयात संध्याकाळपर्यंत येऊन पोचला किल्लयातून कोणी त्यांच्यासमोर आला नाही. चहूकडे सर्व कसे शांत होते.

राजकुमाराने किल्लयात प्रवेश करून आपला घोडा तबेल्यात बांधून ठेवला आणि त्याला चारा घातला. त्यानंतर सर्व किल्लयातल्या वाड्यात गेले. आत कोणी नव्हते. परंतु एका मोठ्या दालनात त्यांना दगडाच्या काही मूर्ती दिसल्या. त्या मूर्तींवर धूळ सांचलेली होती.

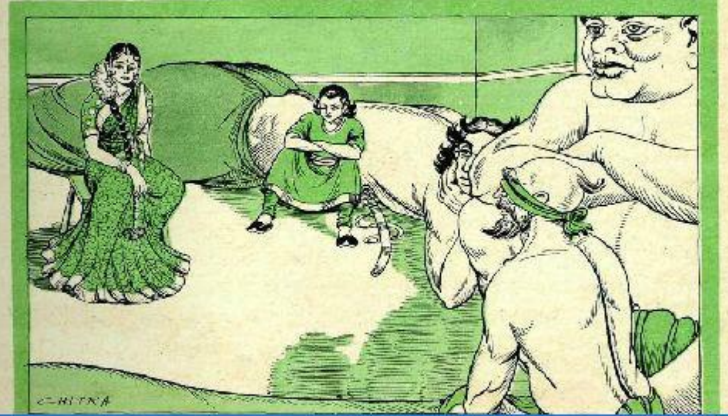
जेवणाच्या खोलीत दिवा होता. चौघां-साठी जेवण तयार होते. चौघांनी जेवून घेतले व काही वेळ विश्रांती घ्यावी असे त्यांना वाटले. तेवढ्यात एक कुबडा तेथे आला. तो म्हातारा होता. त्याच्या डोक्याला टक्कल होते. परंतु त्याची दाढी कंबरेपर्यंत लांब होती. त्याच्या अंगात एक काळा अंगरखा होता. त्यावर तीन पोलादी पट्ट्या होत्या. तो एका स्त्रीचा हात धरून घेऊन येत होता. राजकुमाराने त्या स्त्रीला पाहतांच ओळखले. त्याला पड्याखालच्या तसबिरीत दिसली होती, तीच ती स्त्री होती. तिच्याशीच लग्न करण्याचा विचार करून तो आला होता.

राजकुमार मुलीकडे वळणार हे पाहून म्हातारा कुबडा म्हणाला–"तू कोण आणि कशासाठी आला आहेस हे मला चांगले माहीत आहे. तू हिला घेऊन जाण्यासाठी आला आहेस. आपल्या इच्छेप्रमाणे हिला घेऊन जा. पण एक अट आहे. तीन रात्री तू पहारा दिला पाहिजेस. ही पळून जाता कामा नये. तसे तू करू शकला नाहीस तर तू व तुझे हे तिघे साथीदार दगडाच्या मूर्ती होऊन जातील." राजकुमाराने म्हाताऱ्याची अट मान्य केली. म्हातारा मनुष्य त्या स्त्रीला एका जागी बसवून निघून गेला.

राजकुमार त्या मुलीशी बोलू लागला. पण ती काहीच उत्तर देईना. ती एखाद्या दगडाच्या मूर्तीसारखी एका जागी निश्चल बसली होती. तिला त्या स्थितीत पाहून राजकुमाराला तिची कीव आली. त्या स्त्रीला वाटेल ते कष्ट सहन करावे लागले तरी ते सहन करून तिला सोडवून नेण्याचा राजकुमाराने निश्चय केला.

ती पळून जाऊ नये म्हणून लंबूने आपले शरीर लांब केले व तिच्या वाटेआड चारीबाजूला घेरून पडून राहीला. गुंडूने आपले अंग फुलवून दार असे घट्ट अडवून ठेवले की आत मुंगीला सुद्धा प्रवेश मिळणे शक्य नव्हते. दीर्घदर्शी खोलीच्या मध्य भागी बसून राहीला. राजकुमार स्वतः रात्रभर जागत राहण्याचे ठरवून डोळ्यात तेल घालून व राजकन्येवर दृष्टी ठेवून एका जागी निश्चल बसून राहीला.

काही वेळाने चौघे झोपी गेले. त्यांची झोप मोडली तेव्हां छान उजाडले होते. सर्वात प्रथम राजकुमाराची झोप मोडली.

समोर राजकन्या नव्हती. तो किंकर्तव्य विमूढ स्थितीत आपल्या तिघां साथीदारांकडे पाहू लागला. तेव्हां दीर्घदर्शी म्हणाला—"मालक! तुम्ही बेफिकीर रहा. मी ती कोठे आहे हे आतां सांगतो." त्याला शंभर मैलावर एका जंगलातल्या वडाच्या झाडाला एका फळाच्या रूपाने लोंबत असलेली राजकन्या दिसली. लंबू दीर्घदर्शीला खांद्यावर बसवून निघाला आणि थोडयाच वेळाने ते फळ घेऊन दोघे परतले. ते फळ जमिनीवर ठेवतांच त्या फळाच्या जागी त्यांना राजकन्या दिसली.

त्याच वेळी म्हातारा मिस्किलपणे हंसत तेथे आला. राजकुमारीला पाहतांच त्याचे स्मित मावळले. त्याच्या कमरेला ज्या पोलादी तीन पट्ट्या होत्या, त्यांपैकी एक तुटून खाली पडली. राजकुमारीचा हात धरून तो म्हातारा आला होता तसा परत निघून गेला.

दिवसभर राजकुमार व त्याचे साथीदार हिंडत फिरत होते. त्यांना अनेक लोक व घोडे दगडी रूपात जागोजागी दिसले, पण जिवंत प्राणी एकही दिसला नाही. त्यांच्या खाण्यापिण्याची उत्तम व्यवस्था होती.

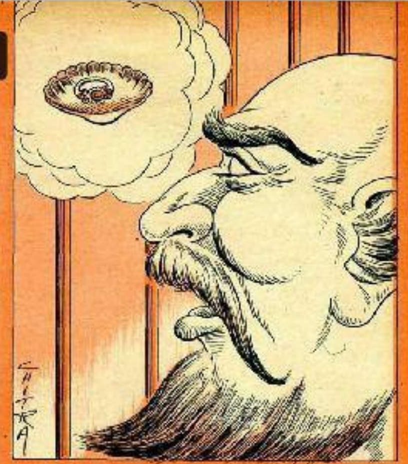
दुसऱ्या दिवशी रात्री पुन्हां तो म्हातारा कुबडा राजकन्येला हात धरून घेऊन आला आणि "पहा हं, राजकन्या कोठे पळून जातां कामा नये!" असे सांगून निघून गेला. त्या दिवशी रात्री सुद्धां ते जागून पाहारा द्यायचे ठरवून आपल्या जागी गेले. पण जेवणात भूल येणारा काही पदार्थ घातला होता की काय नकळे, त्यांना इतकी झोप आली की चौघे छान झोपी गेले आणि सकाळी उजाडल्यावर पाहतात तर राजकन्या नाहीशी झालेली.

दूरदर्शीने डोळ्यावरची पट्टी काढून खिडकीतून दूरवर पाहिले आणि म्हणाला—"येथून दोनशे मैलांवर एका डोंगरात एका खडकात ती एक मणीचे रूप घेऊन दडून बसली आहे. लंबू मला तेथपर्यंत घेऊन गेला तर मी तिला नक्कीच सुखरूप घेऊन येईन."

त्याप्रमाणे दोघे गेले व तो मणी घेऊन लवकर परत आले, जमिनीवर तो मणी ठेवताच त्या जागी त्यांना राजकन्या दिसली. त्याच वेळी मिस्किलपणे स्मित करीत म्हातारा कुबडा खोलीत आला आणि राजकन्येला पाहताच त्याचा चेहरा उतरला आणि त्याच्या कंबरेला बांधलेली आणखी एक पोलादी पट्टी तुटून खाली पडली. म्हातारा थोडासा संतापल्यासारखा काही तरी पुटपुटत राजकन्येचा हात धरून निघून गेला.

तिसऱ्या दिवशी रात्री राजकुमार व त्याच्या साथीदारांचे जेवणखाण झाल्यावर म्हातारा राजकन्येला घेऊन आला आणि तिला खोलीत बसवून निघून गेला.

राजकुमाराने निदान त्या दिवशी तरी जागरण करायचेच असे मनाशी ठरविले होते. परंतु त्याचा डोळा केंव्हा लागला हे त्याचे त्यालाच कळले नाही आणि झोप मोडली तेव्हां उजाडण्याची वेळ झाली होती. राजकन्या डोळ्यासमोर नव्हती.

राजकुमाराने दीर्घदर्शीला जागे करून विचारले—"राजकन्या कोठे आहे? त्याने खिडकीबाहेर डोळ्यावरची पट्टी काढून पाहिले व म्हणाला—"येथून तीनशे मैलांवर एका तलावाच्या तळाशी एका शिंपल्यात अंगठीच्या रूपात लपून बसली आहे. तिला येथे आणावयाचे झाले तर आमच्याबरोबर गुंडूने आले पाहिजे." दीर्घदर्शी म्हणाला.

लंबूने या खेपेस आपले अंग आणखी जास्त वाढवले आणि दीर्घदर्शी व गुंडूला खांद्यावर बसवून घेऊन लांब लांब पावले टाकीत निघाला. तलावाजवळ पोचताच गुंडू आपली जाडी वाढवू लागला. त्याने

तलावाचे अर्धे अधिक पाणी पिऊन टाकले, तेव्हां लंबूने खाली वाकून शिंपल्यातली अंगठी काढून घेतली.

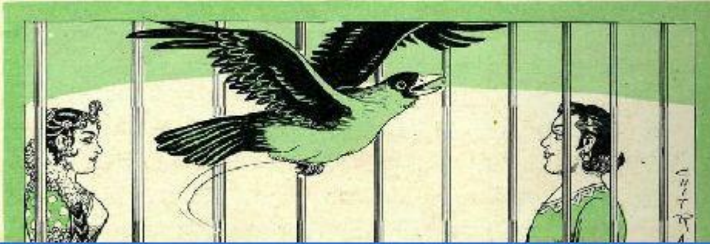
सूर्योदयाची वेळ होत आली होती. अंगठीच्या शोधार्थ गेलेले तिघे अद्याप परत आले नव्हते. राजकुमार घाबरून गेला. डोंगराच्या माथ्यावरून पांढरे फुटू लागले होते. दार उघडून म्हातारा ब्रह्मानंद झाल्यासारखा राक्षसी स्मित करीत दार उघडून खोलीत आला. इतक्यात खिडकीतून अंगठी आत येऊन पडली आणि दुसऱ्या क्षणाला राजकुमारी प्रगट झाली.

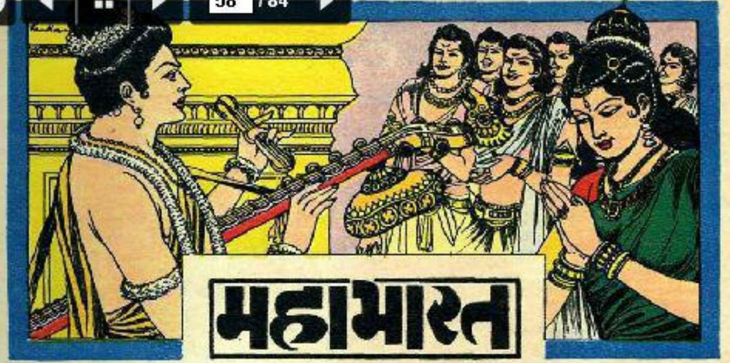
म्हातारा संतापून ओरडू लागला. त्याच्या कंबरेची तिसरी पोलादी पट्टी पण तुटून खाली पडली. म्हातारा एक कावळा होऊन गेला. आणि 'काव' 'काव' करीत खिडकीतून बाहेर पळून गेला.

राजकुमाराने राजकन्येकडे पाहिले. तिला सुटका मिळाल्याचा आनंद तिच्या तोंडावर स्पष्ट दिसत होता. ती आनंदाने राजकुमाराजवळ आली. आता कोठे अगदी पहिल्याने ती बोलली. तिला सुटका मिळाली होती, म्हणून तिने राजकुमाराचे आभार मानले.

त्याच वेळी किल्ल्यात चारीबाजूला आनंदीआनंद झाल्याचा आवाज ऐकू आला. म्हाताऱ्याने आपल्या मंत्रबळाने ज्यांना ज्यांना दगडाच्या मूर्ती करून टाकले होते ते सर्व स्वस्वरूप मिळाल्याने आनंदात होते. सर्वांनी राजकुमाराचे आभार मानले. राजकुमाराने या सर्वांचे श्रेय त्याच्या तिघां साथीदारांना आहे असे नम्रपणे सांगितले.

राजकुमाराचे साथीदार त्याचा निरोप घेऊन आपापल्या घरी निघून गेले. राजकुमार राजकन्येला घेऊन आपल्या घरी परत आला. राजकुमारीशी त्याचा विवाह थाटामाटाने झाला. पुढे तोच राजा झाला. त्याच्या राज्यात प्रजा सुखी झाली.

विश्वकर्म्याने निर्मिलेल्या इंद्रप्रस्थ नगराला आपली राजधानी करून पांडव नीतिधर्माप्रमाणे राज्य करू लागले. दिवसेंदिवस त्यांच्या राज्याची उन्नती होऊ लागली.

एक दिवशी अचानक नारदमुनी युधिष्ठिराला भेटायला आले. युधिष्ठिर आपल्या भावंडांबरोबर सामोरा गेला. सर्वांनी त्यांचे अभिवादन केले. अंत:पुरातून द्रौपदीने येऊन त्यांना नमस्कार केला व बाजूला उभी राहिली. नारदाने द्रौपदीला "सौभाग्यवती भव!" असा आशीर्वाद दिल्यावर ती अंत:पुरात निघून गेली. त्यानंतर भीम, अर्जुन, नकुल व सहदेव यांच्यासमोर नारद युधिष्ठिराला म्हणाला— "तुम्हां पांच भावंडांना एकच पत्नी. तुमचे आपसात वैर वाढू नये यासाठी तुम्ही परस्पर वागण्याचे काही नियम घालून घ्यावे. कारण पुष्कळदा गैरसमज होतो आणि वितुष्ट वाढते." असे सांगून नारदाने सुंद व उपसुंद यांची गोष्ट सांगितली.

हिरण्यकश्यपूच्या कुळात निकुंभ नावाचा एक राक्षस होता. त्याला सुंद व उपसुंद असे दोन मुलगे होते. त्यांचे परस्परांवर फार प्रेम होते व दोघे नेहमी बरोबरच रहात असत. दोघांनी त्रिलोक जिंकायचे मनाशी ठरविले. त्यासाठी त्यांनी तपश्चर्या करून तशी शक्ती मिळविण्याचा विचार केला. विन्ध्य पर्वतात एका निर्जन स्थानी जाऊन त्यांनी घोर तपश्चर्या आरंभ केली. त्यांच्या तपश्चर्येमुळे विंध्य पर्वतातल्या

१७. अर्जुनाचा तीर्थप्रवास

गुहेत अग्नि उत्पन्न झाला व दशदिशा धुराने व्यापिल्या गेल्या.

त्यांची तपश्चर्या पाहून देव घाबरले. त्यांनी सुंद व उपसुंद यांचा तपोभंग करण्यासाठी त्यांच्यासमोर अनमोल रत्नांच्या राशी व सुंदर सुंदर स्त्रियांचे भ्रम पाडणारे एक दृश्य उभे केले. पण सुंद व उपसुंद त्या भ्रमजालात सापडले नाहीत. तेव्हां देवांनी भ्रम पाडणारे आणखी एक दृश्य उभे केले. त्यात सुंद व उपसुंद यांच्या माता, बायका व पुत्र यांना राक्षस त्रास देत आहेत व त्यांच्यापासून आपले रक्षण करण्यासाठी सर्व विनवण्या करीत आहेत असे दिसत होते. तरीदेखील सुंद व उपसुंद ढळले नाहीत. तेव्हां ब्रह्मदेवाने प्रगट होऊन त्यांना सर्व प्रकारची माया, अस्त्र-शस्त्र, असामान्य बळ व पराक्रम आणि त्रिलोक जिंकण्यास पुरेशी शक्तीचा वर दिला. त्यांनी ब्रह्मदेवाजवळ अमरत्वाचा वर देखील मागितला. पण ब्रह्मदेव त्याला तयार झाला नाही. त्याने एवढाच वर दिला की इतरांच्या हातून त्यांना मरण येणार नाही. ते परस्परांचा वध करू शकतील ही गोष्ट त्यांच्या ध्यानीमनीही आली नाही. म्हणून त्यांना वाटले की दुसऱ्यांच्या हाती मरण आले नाही म्हणजे त्यांना अमरत्व मिळाले.

अशातऱ्हेचा वर मिळविल्यावर सुंद व उपसुंद यांनी सैन्य एकत्र केले आणि इंद्रलोकावर स्वारी करून ते जिंकले. पुन्हा पाताळ लोकात जाऊन ते ही काबीज केले. शेवटी भूलोकात जाऊन अत्याचार करू लागले. तेव्हां ब्रह्मदेवाने विश्वकर्म्याला बोलाविले आणि त्याला सांगून तिलोत्तमा नांवाच्या एका त्रिलोकसुंदरीची सृष्टी केली आणि सुंद व उपसुंद यांच्याजवळ पाठविले. तिलोत्तमा एका नदीच्या काठी फुले निवडत फिरत होती. तिचे सौंदर्य पाहून दोघे तिच्यावर मोहित झाले. दोघांनी तिचा एकेक हात धरून तिला आपल्याकडे ओढायला सुरवात केली. दोघे तिला विचारू लागले दोघांपैकी तू कोणाला पती म्हणून वरणार?"

ते ऐकून तिलोत्तमा म्हणाली–"तुम्हां दोघात जो जास्त बलवान असेल त्याला."

तेव्हां दोघांनी जास्त बलवान कोण आहे याचा निर्णय व्हावा म्हणून गदायुद्ध सुरू केले व त्यात दोघे परस्परांच्या डोक्यात गदा मारून ठार झाले.

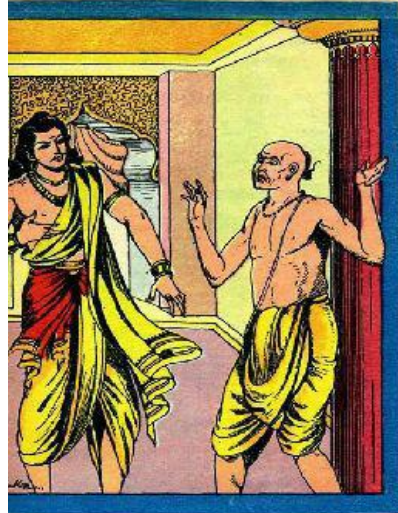
पांडवांना सुंद व उपसुंद यांची गोष्ट सांगून नारद म्हणाला–"तुमचे आपसांत

क्षुल्लक कारणावरून भांडण होऊ नये यासाठी काही नियम करून घ्या."

म्हणून पांडवांनी नारदासमक्ष त्यालाच साक्षी ठेवून एक नियम केला. त्या नियमा-प्रमाणे द्रौपदीने पाळीपाळीने एकेक वर्ष एकेकाकडे रहावयाचे. ती ज्याच्या महालात असेल त्याच्या महालात दुसऱ्या कोणी त्या अवधीत जाता कामा नये. जर कोणी गेला तर त्याने एक वर्षभर तीर्थयात्रा करावी लागेल.

पांडवांनी स्वत:वर असा नियम करून बंधन घातल्यावर नारद मुनी प्रसन्न झाले व म्हणाले–"या नियमाचे तुम्ही कडक-

पणाने पालन केलेत तर तुमचे आपसांत कधी वैर होणारच नाही." असे सांगून नारदमुनी निघून गेले. द्रौपदी पाळी-पाळीने एकेकाकडे एक वर्षभर राहू लागली.

एकदां द्रौपदी युधिष्ठिराच्या महालात रहात असतां एक ब्राह्मण त्याच्या महाला-समोर उभा राहून रडू लागला. म्हणून अर्जुनाने जवळ जाऊन त्यांना विचारले— "काय हो, काय पाहिजे आपल्याला?"

"माझ्या होमासाठी आणलेल्या गाई चोर चोरून घेऊन गेले. गाई गेल्याने माझ्या धर्मकार्यात विघ्न आले आहे. कृपा करून माझ्या गाई मला परत मिळवून द्या." ब्राह्मण म्हणाला.

"मी आपल्या गाई लवकर परत आणून देतो. आपणसुद्धा माझ्याबरोबर यावे. चोर कोणत्या दिशेने गेले, हे सांगावे." असे सांगून अर्जुन धनुष्यबाण आणण्यासाठी युधिष्ठिराच्या महालात गेला.

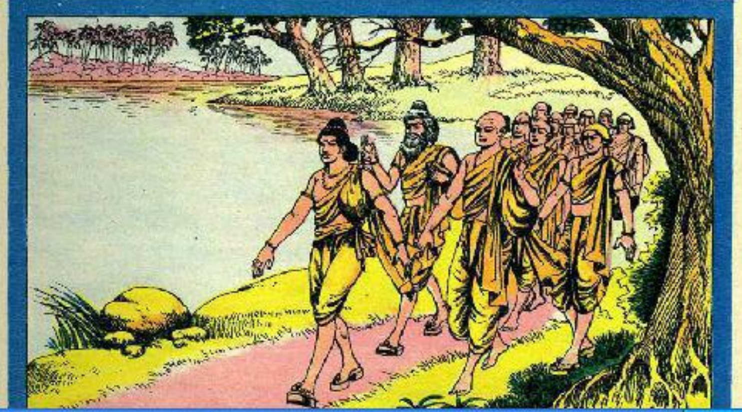
त्याच वेळी अर्जुनाला त्यांनी सर्वांनी केलेला नियम आठवला. द्रौपदी युधिष्ठि-राच्या महालात रहात होती. आपल्या हातून नियम भंग होत आहे. धनुष्य बाण आणायला उशीर झाला तर कर्त्तव्य पालनात उशीर होणार. नियम मोडला तर त्यासाठी जी शिक्षा भोगावी लागेल ती भोगण्यात हरकत नाही. परंतु जर कर्त्तव्य पालन वेळेवर झाले नाही तर ती फार मोठी चूक होईल. असा विचार करून अर्जुनाने द्रौपदी व युधिष्ठिरांच्या महालात युधिष्ठिराच्या परवानगीने प्रवेश केला आणि धनुष्य बाण घेऊन ब्राह्मणाबरोबर निघून गेला. त्याने चोरांचे शासन करून ब्राह्मणाच्या गाई सोडवून त्या ब्राह्मणाला परत केल्या.

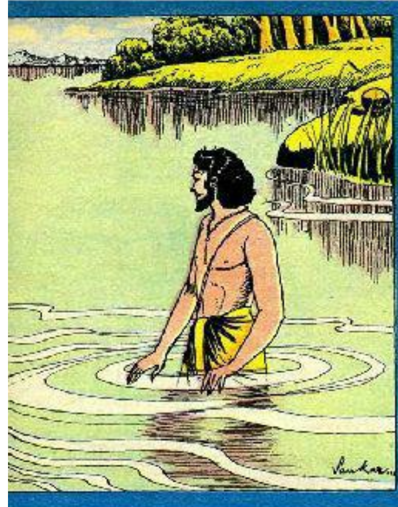
अर्जुन परत घरी आल्यावर सर्वांनी त्याला शाबासकी दिली. त्याने सर्वांना नमस्कार केला व नम्रपणे युधिष्ठिराला म्हणाला—"दादा! मी कर्त्तव्य पालनासाठी नियमभंग केला आहे. त्याबद्दल जी शिक्षा भोगावी लागणार ती भोगण्यास मनाची तयारी करूनच मी नियम मोडला होता. म्हणून मला तीर्थ प्रवासाला जाण्याची परवानगी द्यावी."

युधिष्ठिर फार दुःखी होऊन म्हणाला— "अर्जुना! वडील माणसे बोलत असता लहानांनी कर्त्तव्यपालनार्थ प्रवेश केला तर तो अपराध मानला जात नाही. तू जे केलेस त्यामुळे एकाचे हितच झाले आहे. म्हणून ही चूकच नव्हे. म्हणून तू चूक केली आहेस असे समजून दुःखी होण्याचे मुळीच कारण नाही. माझे ऐक, आणि प्रवासाचा विचार सोड."

ते ऐकून अर्जुन म्हणाला—"कोणी चूक केली तर आपण राज्याच्या नियमा-प्रमाणे त्याला शिक्षा देतोच की नाही? मग आपणच नियम घालून तो मोडला व त्या बद्दल शिक्षा भोगायची वेळ आली असता मागेपुढे करू लागलो तर प्रजेला एकचुकीचे उदाहरण घालून दिल्यासारखे होईल. म्हणून मला तीर्थप्रवासास जाण्यास परवानगी द्यावी."

युधिष्ठिराला अर्जुनाचा तर्क मानावा लागला. अर्जुन प्रवासायोग्य वेष धारण

करून निघाला. त्याच्या बरोबर अनेक ब्राह्मण प्रवासाला निघाले. त्या सर्वां-बरोबर अर्जुन नदी नाले व जंगल पार करीत तीर्थक्षेत्रांत स्नानादि करीत गंगा-द्वारी येऊन पोंचला.

तेथे अनेक मुनि गंगास्नान करून होमाग्नीत आहुती देत होते. अर्जुनदेखील गंगेत स्नानाला उतरला. सूर्याला अर्घ्य देऊन त्याने तर्पण आदि केले. त्या वेळी उलूपी नावाची नागकन्या तेथे आली. तिने अर्जुनाचे रूप पाहिले व त्याला मनाने वरले. तिने पाण्यातच त्याला ओढले व त्याला धरून घेऊन ती नागलोकात गेली.

नागराजाच्या राजवाड्यात पोचल्यावर अर्जुनाने नागकन्येला विचारले–"तू हे फार मोठे साहसाचे काम केले आहेस. तू कोण? कोणाची मुलगी?"

"स्वामि! मी ऐरावत कुळातील कौरव्य नामक नागराजाची कन्या आहे. माझे नाव उलूपी. कामदेवासारखे आपले सुंदर रूप पाहून मी आपल्याला मनाने वरले आम्हां नागलोकात जी अत्यद्भुत शक्ती आहे त्या शक्तीच्या सहाय्याने मी आपणांला येथवर आणू शकले. आपण विवाहास संमती द्यावी." उलूपी म्हणाली.

"उलूपी! मी काही कारणास्तव तीर्थ-यात्रा करीत आहे. माझा व्रतभंग होईल. ती इच्छा मनात आणणेदेखील एक फार मोठे पातक ठरेल." अर्जुनाने निरनिराळ्या प्रकारे तिची समजूत घालण्याचा प्रयत्न करून पाहिला.

ते ऐकून उलूपी अर्जुनाला म्हणाली–"द्रौपदीच्या विषयी तुम्ही सर्वांनी जो नियम केला आहे तो मला माहीत आहे. तरी आपण ब्रह्मचर्य व्रताचा उल्लेख करणे बरोबर होणार नाही. आपण माझी इच्छा पुरी केली नाहीत तर त्या दुःखाने झुरून मी शेवटी जीव देईन. ते पातक आपणांला

लागेलच. एका व्यक्तीचा जीव वांचविण्यापेक्षा पुण्यकार्य दुसरे असूच शकत नाही. म्हणून मला अभयदान, नव्हे जीवदान देण्याची कृपा करावी." असे सांगून उलूपीने अर्जुनाचे पाय घट्ट पोटाशी आवळून धरले.

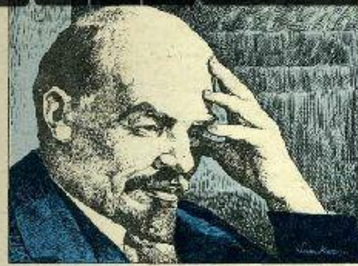
अर्जुनाने उलूपीची इच्छा पुरी करण्याचे ठरविले. ती रात्र अर्जुनाने उलूपीच्या महालात काढली. उलूपीने अर्जुनाला सकाळी उजाडण्यापूर्वी गंगाद्वारी पोचते केले. तिने अर्जुनाला वर दिला की त्याला कोणत्याही जलचर प्राण्यापासून इजा होणार नाही. नंतर ती नागलोकात निघून गेली. उलूपीला नऊ महिन्यांनी एक मुलगा झाला. तो अर्जुनाचाच मुलगा होता. त्याचे नाव ऐरावत असे ठेवण्यात आले.

गंगाद्वारहून निघाल्यावर अर्जुन अनेक तीर्थांचे स्नान करीत तेराव्या महिन्यात मणिपुर येथे येऊन पोंचला. त्या नगरात चित्रवाहन नावाचा राजा राज्य करीत असे. त्याला चित्रांगदा नावाची मुलगी होती. तिला पाहून अर्जुनाने चित्रवाहनला भेटून चित्रांगदाशी विवाह करण्याची इच्छा असल्याचे सांगितले.

तेव्हां चित्रवाहन म्हणाला–"याहून जास्त महत्‌भाग्य ते काय असणार माझे? पण एक अट आहे. आमच्या कुळात प्रत्येक पिढीत एकच एक मुलगा होत आला आहे. पण मला एक कन्याच आहे. तिला मुलगा होईल त्याला मी आपला मुलगा मानून त्यालाच गादीला वारस करणार आहे. ही अट तुला मान्य असेल तर मी आपल्या मुलीचा विवाह आनंदाने तुझ्याशी करून देईन."

अर्जुनाने चित्रवाहनाची अट मान्य केली आणि चित्रांगदाशी त्याचे लग्न झाले. चित्रांगदाशी विवाह झाल्यावर फक्त तीन रात्री तिच्या महालात राहून अर्जुन दक्षिणेकडील समुद्र किनाऱ्याकडे निघाला.

लेनिनचे चरित्र

[४]

लेनिनच्या देखरेखीखाली इ. स. १९०० च्या डिसेंबर महिन्यात 'इस्क्रा' (ठिणगी) नावाचे नियतकालिक सुरू झाले. रशियाच्या पार्टीच्या कमेट्यांना जास्त सचेतन करण्याच्या कामी या नियतकालिकाचा चांगलाच उपयोग झाला.

१९०३ साली रशियन सामाजिक लोकशाही मजूर पार्टीचे दुसरे अधिवेशन झाले. याच अधिवेनात क्रांतिकारी मार्क्सिस्ट पार्टीचा जन्म झाला. या पार्टीचे संस्थापक व पुढारी लेनिनच होते.

'इस्क्रा' नियतकालिकात लेख निघत म्हणून 'लेनिन' हे नाव प्रसिद्ध झाले. १९०३ च्या अधिवेशनात जे मतभेद होते त्याच मुळे अल्पसंख्याक पक्ष व बहुसंख्याक पक्ष असे दोन पक्ष स्थापित झाले. अल्पसंख्याक पक्ष 'मंशेव्हिक' व बहुसंख्यक पक्ष 'बोल्शेव्हिक' म्हणून ओळखला जाऊ लागला. हाच 'बोल्शेव्हिक' पक्ष पुढे प्रसिद्ध झाला.

१९०५च्या जानेवारी महिन्यात हरताळ करणारे मजूर आपले गाऱ्हाणे झारकडे घेऊन गेले तेव्हां त्यांच्यावर गोळीबार करण्यात आला. त्यात एक हजार लोक ठार झाले आणि पांच हजार जखमी झाले.

ही घटना झारशाहीचे डोळे उघडायला कारण झाली. देशात सर्वत्र खळबळ उडून गेली. मजुरांनी क्रांति केली, पण ती अयशस्वी झाली. या अयशस्वी क्रांतीपासून लेनिनने धडा घेतला. झारशाहीचे हेर लेनिनचा पाठलाग करू लागले. लेनिनने स्वदेश सोडला व ९ वर्षे विदेशात राहला. त्या काळात लेनिन व त्यांच्या पत्नी दोघांना फार कष्ट सहन करावे लागले.

तरी लेनिन आपल्या राजकीय ध्येयापासून परावृत्त झाले नाहीत. परदेशात असतांनाच त्यांनी 'प्रावदा' (सत्य) नावाचे वर्तमानपत्र (१९१२) सुरू केले. हे वर्तमानपत्र आजदेखील चालू आहे. झार सरकारची या वर्तमानपत्रावर कडक नजर होती. या वर्तमानपत्रावर ३६ खटले झाले व ४१ अंक जप्त झाले.

१९१४च्या ऑगस्ट महिन्यात जागतिक युद्ध सुरू झाले. युद्धाच्या सुरवातीला लेनिन पोलंडमध्ये होते. या युद्धामुळे क्रांतीच्या प्रसारास अनुकूल वातावरण तयार होईल असे लेनिनचे अनुमान होते.

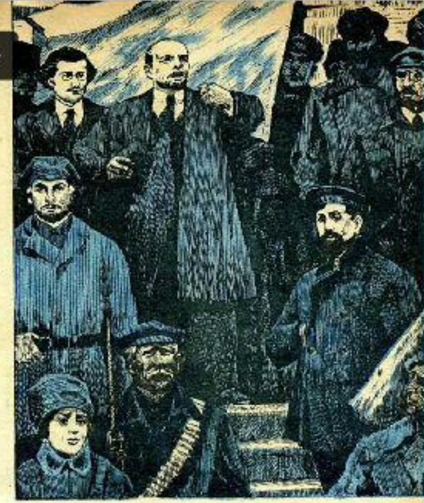
युद्ध सुरू झाल्यानंतर दहा दिवसांच्या आत पोलंडच्या सरकारने हेरगिरीचा आरोप लावून लेनिनना अटक केली. परंतु आरोप निराधार होते आणि पोलंडच्या प्रगतिशील लोकांनी विरोध केल्यावर लेनिनना सोडून देण्यात आले.

सुटका मिळताच लेनिन स्वित्सर्लंडला गेले. रशियाच्या विरोधी शक्तींचे लेनिनने अनुमोदन केले. लेनिन यांच्या प्रयत्नानेच स्वित्सर्लंड मध्ये अंतर्राष्ट्रीय सोशलिस्ट कॉन्फरन्स यशस्वी झाली. या सभेला ११ देशांचे प्रतिनिधी हजर होते. युद्धात होणाऱ्या हत्येचा शेवट करावयाचा असेल तर जगातल्या सर्व मजुरांनी एक झाले पाहिजे, असे लेनिनचे मत होते.

लेनिन स्वित्सर्लंडहून रशियात जाण्यासाठी उत्सुक होते. ती संधी त्यांना ३ एप्रिल १९१७ या रोजी रात्री मिळाली. त्या दिवशी रात्री ते पेट्रोग्रॅड (आजचे लेनिन ग्रॅड) येथे जाऊन पोचले. असंख्य लोकांनी त्यांचे स्वागत केले आणि मोठ्या उत्साहाने रणगाड्यावर त्यांना उभे करून त्यांची मिरवणूक काढली.

युद्धामुळे देशाची स्थिति फार बिघडली होती. देशाचा जवळजवळ सर्वनाशच झाला होता. असंख्य लोक हताहत झाले होते. देशात अन्नाची टंचाई होती व उपासमारीने लोक बेहाल झाले होते. अशा परिस्थितीत लेनिनने मजूर व शेतकरी यांनी एक होऊन श्रीमंत भांडवलदारांच्या हातून सत्ता हिसकावून घेतली तर त्यांना शांति, अन्न आणि स्वातंत्र्य तिन्हींचा लाभ होईल असे सांगितले. ही सत्ता शेतकरी व कामकरी यांच्या सोव्हिएटच्या हाती आली पाहिजे असेदेखील त्यांनी सांगितले. (सोव्हिएट या शेतकरी, कामगार आणि सैनिक यांच्या प्रतिनिधींच्या संस्था होत.)

आपल्या या नव्या विचारांचा प्रचार लेनिनने देशभर केला. १९१७च्या जून महिन्यात अखिल रशियाच्या सोव्हिएटांची सभा झाली. त्या सभेत सर्व पक्षांच्या पुढाऱ्यांची भाषणे झाली. सभेत कोणी, देशात सरकार काबीज करू शकणारा क्रांतिकारी पक्ष नाही असे म्हटल्यावर लेनिनने थोडक्यात उत्तर दिले–"तसा पक्ष आहे." पण त्यावरून ज्यांच्या हातात सत्ता आहे ते नालायक आहेत एवढे स्पष्ट झाले. देशाची अर्थव्यवस्था विस्कळित झाली होती. किमती ओटाक्याबाहेर वाढत होत्या व त्यांवर नियंत्रण नव्हते. प्रजेत

असंतोष वाढत होता. कामगार एक विरोधी प्रदर्शन करण्यासाठी तयार होऊ लागले होते.

१८ जून रोजी पाच लाख कामगारांनी व सैनिकांनी पेट्रोग्रॅड शहरात एक मोठी मिरवणूक 'युद्ध बंद व्हावे', 'शांति स्थापन व्हावी' व 'सर्व अधिकार सोव्हिएटच्या हाती आहेत', असे घोष करीत काढली. ३ जुलै रोजी आणखी एक मिरवणूक निघाली.

रशियन सरकारने लेनिनवर जर्मनांसाठी हेरगिरी करणारा म्हणून आरोप लावून त्यांना पकडण्यासाठी त्यांचा शोध सुरू

केला. लेनिनने आपली दाढी काढून टाकली, टोप लावून अनेक घरे बदलत शेतकऱ्याच्या वेषात अज्ञातवास करू लागले.

पहिल्या ऑक्टोबर रोजी लेनिन यांनी क्रांती किंवा बंडाशिवाय सत्ता काबीज करणे शक्य नाही असे सांगितले. क्रांतीची तयारी फॅक्टरीतून व सैनिक दलातून होऊ लागली. स्मोलनीची इमारत क्रांतीचे केंद्र होते. ऑक्टोबर २४ च्या रात्री त्या इमारतीत गडबड दिसून आली. इमारतीसमोर युद्ध सामग्री येऊन पोचली होती. त्या दिवशी रात्र संपत आल्यावर उजाडतांच नीवा नदीचे सर्व पूल, टेलीफोन केंद्रे, रेल्वे स्टेशन, विजेचे केंद्र व बँका क्रांतिकाऱ्यांनी काबीज केल्या.

या क्रांतिकाळातच अखिल रशिया सोव्हिएटांची महासभा (कॉन्फरन्स) भरली. सोव्हिएट सरकारची पहिली डिक्री 'शांति डिक्री' होती.

लेनिनच्या क्रांतिकारी सिद्धांतांना सोव्हिएट रशिया प्रत्यक्ष प्रमाण झाले. परंतु त्यासाठी अनेक संकटांना तोंड द्यावे लागले. नया रूपात जन्मलेल्या रशिया राष्ट्राला नष्ट करण्यासाठी अनेक पाश्चात्य देश एक झाले. त्यानंतर गृहयुद्ध झाले. लेनिनने जगातल्या पहिल्या सोशलिस्ट देशाचा जो पाया घातला तो अत्यंत बळकट होता. म्हणून सोव्हिएट रशिया सर्व संकटांमधून आपली सुटका करून घेऊन आपली भरभराट करू शकला व जगातल्या अग्रगण्य राष्ट्रांत तो एक गौरवनीय देश म्हणून मान्य झाला आहे.

१९१८ या वर्षी क्रांतिविरोधी लोकांच्या हाती जखमी होऊन लेनिनची प्रकृति बिघडली. २१ जानेवारी १९२४ या रोजी 'सेरिब्रल हॅमोरेज' या आजाराने लेनिनने या जगाची यात्रा संपविली.

१०४. पिरिनीजच्या बर्फाच्या गुहा

फ्रान्स व स्पेन या दोन्ही देशांच्या सरहद्दीवर पिरिनीज पर्वत आहे. या पर्वतावर समुद्राच्या पातळीपासून ९००० फुट उंचीवर अत्यद्भुत बर्फाच्या गुहा आहेत. इतक्या उंचीवर इतरत्र कोठेही बर्फाच्या गुहा नाहीत. या गुहात खोल्या आहेत व पायऱ्यादेखील आहेत. नेहमी थंडगार हवा या गुहांतून वाहाते. ओले कपडे या हवेत त्यांच्यातील पाणी गोठल्याने क्षणार्धात कडक होऊन जातात. ऐन उन्हाळयात सुद्धा या गुहांतील बर्फ वितळून जात नाही. व्यूहासारख्या पसरलेल्या या गुहात शेवटच्या टोकापर्यंत फिरणे अशक्य आहे. या चित्रात दिसत असलेले नोर्बेट कास्टेरेट व त्यांची मुलगी माड आहेत. या दोघांनी नव्या गुहांचा शोध लावला आहे.

